

धनुषा जिल्ला अन्तर्गत मखनाहा गा.वि.स. मा प्रचलित
लोकगीतको सङ्कलन र वर्गीकरण

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा समाजिकशास्त्र
सङ्काय अन्तर्गत नेपाली विषयको स्नातकोत्तर तह
(एम्.ए.) द्वितीय वर्षको दसौं पत्रको
प्रयोजनका लागि प्रस्तुत
अध्ययन प्रतिवेदन

शोधकर्ता

आशाराम यादव

प्राइवेट परीक्षार्थी

परीक्षा रोल नं. ९५४००१०

जनकपुर

२०६७

अध्ययन-मूल्याङ्कन समितिको

निर्णय पत्र

आशाराम यादवले स्नातकोत्तर तहको नेपाली विषयको दसौ पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पार्नु भएको धनुषा जिल्ला अन्तर्गत मखनाहा गा.वि.स.मा प्रचलित लोकगीतको सङ्कलन र वर्गीकरण शीर्षकको शोधकार्य सोही प्रयोजनका निमित्त स्वीकृत गर्दछौं ।

.....

कृतज्ञता-ज्ञापन

धनुषा जिल्ला अन्तर्गत मखनाहा गा.वि.स.मा प्रचलित लोकगीतको सङ्कलन र वर्गीकरण शीर्षकको प्रस्तुत अध्ययन प्रतिवेदन तयार पार्ने क्रममा आफ्नो कार्यव्यस्तताका बाबजुद पनि मेरा लागि समय निकालेर अत्यन्त सौहार्द ढङ्गले परामर्श र उचित मार्गनिर्देशन दिनुहुने आदरणीय गुरु सह-प्राध्यापक डा. स्थिरप्रसाद पराजुली ज्यूले लगाउनु भएको गुण सदा सस्मण गरिरहनेछु ।

मलाई यस अवस्थामा ल्याईपुऱ्याउन हरेक क्षेत्रबाट आफ्नो दायित्व निर्वाह गर्नुहुने बुवा वासुदेव यादव र आमा बहुरी देवी प्रति म चिरकाल ऋणी रहनेछु ।

यस्तै यो अध्ययन पत्र तयार गर्ने क्रममा सल्लाह र सुभाब दिनुहुने आदरणीय गुरुहरु विष्णुदेव यादव, डा. राजेन्द्र विमल, सह-प्राध्यापक तीर्थराज थापा, उप-प्राध्यापक चन्देश्वर लाल कर्ण, लक्ष्मी रिजाल, सोमनाथ भट्टराई माधव प्रसाद भट्टराई, उमेश पोखरेल, दीपक पौडेल, भानु मा.वि. का प्र.अ. श्री राम ललित यादव, वि.व्य.स. का अध्यक्ष ज्ञान कुमार यादव लगायत विद्यालय परिवार प्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

यसरी नै लोकगीतहरु संकलन गर्ने क्रममा पटक-पटक मखनाहा गइरहादा सहयोगी भावना बोकेर सहयोग गर्नुहुने धनुषा जिल्ला मखनाहा गा.वि.स. बासी सम्पूर्ण बुवाआमा, दाजुभाइ तथा दिदी बहिनीहरुप्रति पनि म आभार प्रकट गर्दछु । साथै मखनाहा सांस्कृतिक, आर्थिक, शैक्षिक गतिविधि जस्ता विविध पक्षबारे जानकारी गराउने जि.वि.स. धनुषा, जि.शि.का. धनुषाका सहयोगलाई सम्झनु पनि मैले आफ्नो कर्तव्य ठानेको छु ।

अध्ययन प्रतिवेदन लेखनका निम्ति मसागै मखनाहाका विभिन्न स्थलहरुमा पुगेर गीत रेकर्ड र संकलन गर्न सहयोग गर्ने छोरी रेणु र मेणु र छोरा कृष्णको सहयोग भुल्न नसकिनेछ ।

यसरी नै मलाई अध्ययनका निम्ति उचित वातावरण तयार पारिदिनुहुने दाजुहरु ब्रह्मदेव यादव, राम गोविन्द यादव र भाउजुहरु शान्ति देवी, प्रमिला देवीको गुण पनि कहिल्यै विर्सने छैन ।

साथै हरेक क्षेत्रमा सहयोग पुऱ्याउादै आएकी श्रीमती चन्द्रकला कुमारीलाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अध्ययन प्रतिवेदन तयार गर्दा विविध क्षेत्रबाट सहयोग पुऱ्याउने मेरी भतिजीहरु राधे, मीना, पुष्पा, मनिषाको गुण पनि सधैँ अविस्मरणीय रहनेछ ।

यस अध्ययन प्रतिवेदनलाई यथासम्भव शुद्ध र स्पष्टताका साथ टड्कण गर्न सहयोग गरिदिने सुशील कुमार ठाकुर (श्री राम कम्प्युटर प्रिन्टर्स, रामचौक, जनकपुरधाम-४) लाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा यस अध्ययन प्रतिवेदनमा समावेश भएका सम्पूर्ण लोकगीतहरु क्यासेटमा सुरक्षितसाथ सङ्ग्रह गरिराखेको जानकारी गराउादै यस अध्ययन प्रतिवेदनको आवश्यक मूल्यांकनका लागि रा.रा.ब. क्याम्पस नेपाली शिक्षण विभाग समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

मिति : २०६७.....।.....।.....

प्रस्तुतकर्ता

आशाराम यादव

०६७ ।

९५४००१०

नेपाली शिक्षण विभाग, जनकपुर

विषयसूची

पहिलो परिच्छेद

शोध प्रस्ताव

- १.१ अध्ययन प्रतिवेदनको शीर्षक
- १.२ अध्ययनपत्रको प्रयोजन
- १.३ विषय परिचय
- १.४ समस्याकथन
- १.५ अध्ययन प्रतिवेदनका उद्देश्यहरु
- १.६ पूर्वकार्यको समीक्षा
- १.७ अध्ययन प्रतिवेदनको औचित्य
- १.८ अध्ययन प्रतिवेदनको सीमाङ्कन
- १.९ सामाग्री संकलन र अध्ययनविधि
- १.१० अध्ययनपत्रको रूपरेखा

दोस्रो परिच्छेद

मखनाहा गा.वि.स. को संक्षिप्त परिचय

- २.१ नामकरण
- २.२ ऐतिहासिक पृष्ठभूमि
- २.३ भौगोलिक परिचय
- २.४ हावापानी
- २.५ शैक्षिक अवस्था
- २.६ मखनाहा प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र
- २.७ सामाजिक तथा सांस्कृतिक अवस्था
- २.८ साहित्यिक गतिविधि
- २.९ निष्कर्ष

तेस्रो परिच्छेद
लोकगीतको सैद्धान्तिक परिचय

- ३.१ लोकगीतको परिचय
- ३.२ लोकगीतको परिभाषा
- ३.३ लोकगीतको वर्गीकरण
- ३.४ लोकगीतको विशेषता
- ३.५ निष्कर्ष

चौथो परिच्छेद
मखनाहा गा.वि.स. मा प्रचलित नेपाली लोकगीतहरुको संकलन

- ४.१ बाह्रमासे गीत
- ४.२ कर्मगीत
- ४.३ संस्कारगीत
- ४.४ पर्वगीत
- ४.५ निष्कर्ष

पाचौ परिच्छेद
मखनाहा गा.वि.स. मा प्रचलित नेपाली लोकगीतहरुको वर्गीकरण

- ५.१ पृष्ठभूमि
- ५.२ संरचनाका आधारमा वर्गीकरण
- ५.३ सहभागिताका आधारमा वर्गीकरण
- ५.४ निष्कर्ष

छैठौँ परिच्छेद
उपसंहार र निष्कर्ष

- ६.१ उपसंहार
- ६.२ निष्कर्ष
- ६.३ सम्भाव्य अध्ययनशीर्षकहरु

सङ्क्षेपीकृत शब्दसूची

मखनाहा गा.वि.स. मा प्रचलित लोकगीतहरूको संकलन र वर्गीकरण प्रयोग भएको संक्षिप्त शब्दहरू:

उ.मा.वि.	:	उच्च माध्यमिक विद्यालय
इ.बो.	:	इङ्ग्लिश बोर्डिङ
क्र.सं.	:	क्रम संख्या
गा.वि.स.	:	गाउँ विकास समिति
जि.वि.स.	:	जिल्ला विकास समिति
डा.	:	डाक्टर
डि.से	:	डिग्री सेन्ट्रिट
त्रि.वि.	:	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
दो.सं.	:	दोस्रो संस्करण
नं.	:	नम्बर
नि.मा.वि.	:	निम्न माध्यमिक विद्यालय
पा.वि.के.	:	पाठ्यक्रम विकास केन्द्र
प्रा.वि.	:	प्राथमिक विद्यालय
पृ.	:	पृष्ठ
मि.	:	मिटर
सम्पा.	:	सम्पादक
सा.सं.	:	सातौँ संस्करण

पहिलो परिच्छेद

शोध प्रस्ताव

१.१ अध्ययन प्रतिवेदनको शीर्षक

प्रस्तुत अध्ययन प्रतिवेदनको शीर्षक “मखनाहा गा.वि.स. मा प्रचलित लोकगीतको संकलन र वर्गीकरण” रहको छ ।

१.२ अध्ययन प्रतिवेदनको प्रयोजन

प्रस्तुत अध्ययन प्रतिवेदन त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय अन्तर्गत प्राइवेट परीक्षार्थीको हैसियतले रा.रा.ब. कयाम्पस नेपाली शिक्षण विभागको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको पूरक प्रयोजनका लागि तयार गरिएको छ ।

१.३ विषय परिचय

लोकगीत भानवसभ्यताको विकास साग-सागै प्रारम्भ भएको मानिन्छ (लोकसाहित्यका विभिन्न विधाहरु (लोकगीत, लोककथा, लोकनाटक आदि) लोकगीतलाई सर्वप्राचीन र सर्वप्रिय विधा मानिन्छ । ग्रामीण लोकजीवनका विविध पक्षहरु सामाजिक, सांस्कृतिक चालचलन, सुखदुःख, हर्ष-पीडा, आशा-निःआशा, उत्साह-उमङ्ग प्रेमप्रसङ्ग आदिका अभिव्यक्तिको सशक्त माध्यम लोकगीत हो । कुनै पनि समाजको विगतको इतिहास, त्यहाको आर्थिक, सामाजिक, शैक्षिक अवस्था चेतनाको स्तर र अन्य विविध पक्षहरुका बारेमा जिज्ञासा मेट्न सम्बन्धित समाजमा प्रचलित लोकगीतको अध्ययन गर्नु आवश्यक हुन आउछ किनभने लोकगीत लोक जीवनको इतिहास हो र वर्तमान तथा भविष्यको सूचक पनि हो ।

धनुषा जिल्लाको मखनाहा गा.वि.स. को प्राकृतिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, भाषिक विविधताको सम्मिश्रण स्वरुप विम्ब हो । यहा विविध जातजातिका मानिसहरु बसोबास गर्दछन् र उनीहरुका आ-आफ्नै सामाजिक, सांस्कृतिक, परम्पराहरु छन् । यहा ब्रतवन्ध, विवाह र मृत्युजस्ता संस्कार कर्म र तीज दसैं, तिहार आदि महत्वपूर्ण चाडपर्वहरु मनाईन्छन् । यी चाडपर्व र संस्कारकर्महरु मनाउदा ती संस्कारहरुसाग सम्बन्धित गीतहरु गाएर मनोरञ्जन गर्ने परम्परा रहेको छ । यहा भजन, बालन, सिलोक, सागिनीजस्ता गीतहरु अत्यन्त लोकप्रिय रहेका छन् । यहा मैथिलीमा जट-जटिन गीत र प्रभातीय गीत पनि गाइन्छन् । यहा विवाह संस्कारमा सिलोक,

रत्यौली र खाडोगीत गाउने प्रचलन पनि रहेको छ । त्यस्तै यहा तीजमा तीजे, सागिनी र तिहारमा देउसी, भैलो गीत गाइन्छन् । यहा असार, दाइजस्ता कर्मगीतहरु पनि गाइन्छन् । यस्ता गीतहरुमा स्थानीय लोकजीवनका विशुद्ध अभिव्यक्ति प्रकट भएका हुन्छन् । यहा धान नाच गीत चण्डी नाच गीत जस्ता जातीय गीतहरु पनि देखिन्छन् ।

हाल आएर आधुनिक सञ्चारमाध्यमका साथसाथै नेपालमा भित्रिएका हिन्दी, अङ्ग्रेजीगीतका प्रभावले गर्दा स्थानीय मूल्य, मान्यता र परम्परालाई प्रतिविम्बित गर्ने लोकगीतहरु ओभेलमा पर्न थालेका छन् । यही किसिमको समस्या धनुषा जिल्लाको मखनाहा गा.वि.स. मा पनि रहेको छ । यस्तो स्थितिमा यहाका लोकगीतहरुको अध्ययन, अनुसन्धान, संरक्षण र सम्वर्द्धन गर्नु अत्यावश्यक छ । त्यस्तै प्रक्रिया अन्तर्गत यो सानो सोचलाई अगाडि बढाउने प्रयास गरिएको छ ।

१.४ समस्याकथन

नेपाली लोकसाहित्यमा मात्र नभई लिखित साहित्यको आधारस्तम्भको लागि समेत लोकगीत बलियो आधारस्तम्भका रुपमा रहेको छ । नेपाली लोकजीवनका विविध अनुभूतिहरु लोकगीतमार्फत अभिव्यक्त भएका हुन्छन् । मखनाहा गा.वि.स. मा पनि त्यस्ता लोक गीतहरु प्रशस्त मात्रामा पाइन्छन् । तर यहाका लोकगीतका बारेमा व्यवस्थित किसिमले हालसम्म अध्ययन र अनुसन्धान भएको पाइदैन । त्यसैले निम्नलिखित समस्याहरुमा केन्द्रियत भई प्रस्तुत अध्ययन प्रतिवेदन तयार गरिएको छ ।

- १) मखनाहा गा.वि.स. मा प्रचलित लोकगीतहरु संकलन गर्न कठिन ।
- २) मखनाहा गा.वि.स. मा प्रचलित लोकगीतहरुलाई वर्गीकरण गर्न कठिन ।
- ३) मखनाहा गा.वि.स. मा प्रचलित लोकगीतहरुलाई विषयवस्तु, प्रस्तुति, संरचना र भाषाशैलीका आधारमा विश्लेषण गर्न कठिन ।

१.५ अध्ययन प्रतिवेदनका उद्देश्यहरु

उपर्युक्त अध्ययन प्रतिवेदन समस्या समाधान गर्ने अध्ययन प्रतिवेदनका उद्देश्यहरु यस प्रकार छन् ।

- १) मखनाहा गा.वि.स. मा प्रचलित लोकगीतहरुको संकलन गर्नु,
- २) मखनाहा गा.वि.स. मा प्रचलित लोकगीतहरुको वर्गीकरण गर्नु,
- ३) मखनाहा गा.वि.स. मा प्रचलित लोकगीतहरुलाई विषयवस्तु, प्रस्तुति, संरचना र भाषाशैलीको आधारमा विश्लेषण गर्नु ।

१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा

राष्ट्रिय स्तरमा नेपाली लोकगीतको अध्ययन विश्लेषण गर्ने कार्य विभिन्न विद्वान्हरुबाट हाँदै आएको पाइन्छ । हाल नेपाली साहित्यको अध्ययन-अनुसन्धानको क्रममा निश्चित क्षेत्र र भाषाका लोकगीतहरुको अध्ययन, सङ्कलन र सम्पादन गर्ने प्रायासहरु भइरहेका छन् । तर हालसम्म धनुषा जिल्लाको मखनाहा गा.वि.स. मा केन्द्रित भएर यहाँ, प्रचलित सबै प्रकारका लोकगीतहरुका बारेमा अध्ययन, अनुसन्धान गर्ने कार्य नभए तापनि राष्ट्रिय स्तर वा क्षेत्रीय स्तरमा भएका केही पूर्वकार्यहरु नै प्रस्तुत अध्ययन प्रतिवेदन निम्ति सान्दर्भिक रहेका छन् र तिनै पूर्वकार्यहरुबारे यहाँ क्रमशः चर्चा गरिएको छः

काजीमान कन्दङ्वाले (२०२०) ‘नेपाली जनसाहित्य’ भन्ने पुस्तकमा लोकजीवनमा मौलाएर रहेको गीतलाई लोकगीतका रूपमा चिनाउनुका साथै नेपाली लोकगीतको सृजनस्थल नेपाली गाउँघर नै हो भनेका छन् । यसमा नेपालको पूर्वी भेगमा प्रचलित केही गीतहरु संकलित छन् तर धनुषा जिल्लाको मखनाहा गा.वि.स. मा प्रचलित सबै प्रकारका गीतहरु भने समेटिन सकेको पाइदैन ।

धर्मराज थापाले (२०३२) ‘मेरो नेपाल भ्रमण’ भन्ने पुस्तकमा मोरङ जिल्ला सम्म पुगेर त्यहाँका भागाङ जातिको संस्कृतिमा लोकगीतको प्रचलन भएको बताएका छन् । तर उहाँ धनुषा तिर छिरेर नेपाली भाषामा प्रचलित लोकगीतका बारेमा कुनै चर्चा गरेको पाइदैन ।

कृष्णाराज कोइरालाले (२०४९) ‘नेपाली लोकगीतसंग्रह’ भन्ने पुस्तकमा विभिन्न क्षेत्रमा प्रचलित नेपाली लोकगीतहरु र ती गीत गाइने स्थलको नामसमेत उल्लेख गरी प्रस्तुत गरेका छन् । यसमा धनुषा जिल्लाको मखनाहा गा.वि.स. मा प्रचलित सबै प्रकारका नेपाली लोकगीतहरुको वर्गीकरण र विश्लेषण गर्ने काम भने भएको पाइदैन ।

डा. शम्भु प्रसाद कोइरालाले (२०५५) ‘लोकसाहित्यः सिद्धान्त र विश्लेषण’ भन्ने पुस्तकमा लोकगीतको सैद्धान्तिक चर्चा गर्नुका साथै लोकगीतको वर्गीकरण गर्ने क्रममा धनुषाका मखनाहा गा.वि.स. मा प्रचलित लोकगीतका बारेमा छुट्टै चर्चा गरेको पाइदैन । नेपालको पूर्वी भेगमा लोकप्रिय रहेका सागिनी, बालन, असारेजस्ता केही लोकगीतहरुको समान्य चर्चा पाइन्छ तर यी बाहेक कतिपय पूर्वाध्यनहरुमा यस जिल्लामै केन्द्रित भएर यहाँ प्रचलित, लोकगीतहरुको विस्तृत रूपमा अध्ययन भएको पाइदैन । त्यसैले मखनाहामा केन्द्रित भएर लोकगीतको संकलन, वर्गीकरण र विश्लेषण गरी तयार पारिएको प्रस्तुत अध्ययन प्रतिवेदन पहिलो प्रयास हो ।

१.७ अध्ययन प्रतिवेदनको औचित्य

लोकगीतमा लोकजीवनका विविध पक्ष सुख-दुख, आसु-हासो, तीता-मीठा अनुभव, धर्म-संस्कृति जस्ता कुराहरु अभिव्यक्त भएका हुन्छन् । आजको पश्चिमी सभ्यता, संस्कृति र आधुनिक सञ्चार माध्यमको विकाससाग सागै स्थानीय मूल्य र मान्यतालाई झल्काउने लोकगीतहरु ओभेलमा पर्दै गएका अवस्थामा लोकगीतको अध्ययन, अनुसन्धान र सम्बर्द्धन गरिनु अत्यन्त आवश्यक छ । यसै आवश्यकतालाई ध्यानमा राखी मखनाहा गा.वि.स. मा लोक जीवनमा छरिएर रहेका लोकगीतहरुलाई प्रस्तुत अध्ययन प्रतिवेदनले समेटेर प्रस्तुत महत्वपूर्ण कार्य यस अध्ययन प्रतिवेदनमा कार्य योजना तय गरिएको छ । ती लोकगीतहरुको वर्गीकरण र विश्लेषण समेत गरिएको प्रस्तुत अध्ययन प्रतिवेदनले लोकसाहित्यका अध्येता एवं लोक साहित्यप्रति रुची राख्नेहरुलाई अवस्था सामग्री उपलब्ध गारउनेछ भन्ने मैले आशा राखेको छु । साथै यसबाट नेपालका विभिन्न क्षेत्रका लोकगीतहरुको तुलनात्मक अध्ययन गर्न र नेपाली लोकगीतको अध्ययन-अध्यापन कार्यमा समेत केही सहायता मिल्ने हुनाले प्रस्तुत शोधपत्रको प्राज्ञिक औचित्य एवं महत्व देखिन्छ ।

१.८ अध्ययन प्रतिवेदनको सीमाङ्कन

नेपाली साहित्यका क्षेत्रमा लोकगीतको क्षेत्र व्यापक भए तापनि यस अध्ययन प्रतिवेदनमा धनुषा जिल्ला अन्तर्गत मखनाहा गा.वि.स. मा नेपाली भाषामा प्रचलित लोकगीतहरु मात्र संकलन गरी तिनको वर्गीकरण गरेर स्पष्ट्याउने काम योजनावद्ध गरिनेछ । प्रस्तुत गा.वि.स. नै यस अध्ययन प्रतिवेदनको सीमित क्षेत्र बन्नेछ ।

१.९ सामग्री संकलन र अध्ययन विधि

प्रस्तुत अध्ययन प्रतिवेदन निम्ति सामग्री संकलन गर्दा क्षेत्रीय अनुसन्धान विधि र पुस्तकालयीय अध्ययन विधिको उपयोग गरिएको छ । सामग्री संकलनका क्रममा सम्बन्धित क्षेत्रमा नै गएर स्थानीय गायकहरुबाट गीतहरु लिएर संकलन गर्ने र विश्लेषणको सैद्धान्तिक आधारका निम्ति पुस्तकालयीय अध्ययन विधिको उपयोग गरिएको छ । प्रस्तुत शोध क्रमलाई सत्यापनका लागि अंकको संकेतका आधारमा पाद टिप्पणी नदिएर सन्दर्भ कै शुरु वा अन्तमा प्रसङ्ग खुलाउने कार्य गरिएको छ ।

१.१० अध्ययन प्रतिवेदनको रूपरेखा

प्रस्तुत अध्ययन प्रतिवेदनलाई व्यवस्थित र संगठित रूप दिन निम्न ६ परिच्छेदमा विभाजन गरिएको छ । ती ६ परिच्छेदमा पनि आवश्यकता अनुसार विभिन्न शीर्षक र उपशीर्षक राखी विषयवस्तुलाई विभाजन गरिएको छ । प्रस्तुत अध्ययन प्रतिवेदनको रूपरेखा यसप्रकार छ :-

पहिलो परिच्छेद :- अध्ययन प्रतिवेदनको प्रस्ताव

दोस्रो परिच्छेद :- धनुषा जिल्लाको मखनाहा गा.वि.स. को संक्षिप्त परिचय

तेश्रो परिच्छेद :- लोकगीतको सैद्धान्तिक परिचय

चौथो परिच्छेद :- धनुषा जिल्लाको मखनाहा गा.वि.स. को प्रचलित नेपाली लोकगीतको संकलन

पाचौ परिच्छेद:- धनुषा जिल्लाको मखनाहा गा.वि.स. को प्रचलित नेपाली लोकगीतहरूको वर्गीकरण र निष्कर्ष

छैटौ परिच्छेद :- उपंहार र निष्कर्ष

दोस्रो परिच्छेद

धनुषा जिल्ला अन्तर्गत मखनाहा गा.वि.स. को संक्षिप्त परिचय

परिचय

२.१ नामकरण :

मखन बाबा योगीले मखनाहा गाउाबसाले त्यहाका मानिसहरुको भनाई रहेको पाइन्छ । सरकारको कर्मचारी मालपोत असुल गर्न जादा बाघहरु देखा पर्थ्यो र कर्मचारी रिक्त हात कार्यालय फर्कन्थ्यो भन्ने भनाई त्यहाका मानिसहरुको रहेको पाइन्छ । (स्रोत : महाजन यादव, वर्ष ९०)

२.२ एतिहासिक पृष्ठभूमि :

नेपाल अधिराज्यको मध्यमाञ्चल विकास क्षेत्रमा पर्ने जनकपुर अञ्चलको धनुषा जिल्लामा पर्ने धनुषाधाम ठाउाको पूर्व दक्षिणमा मखनाहा गा.वि.स. पर्दछ । धेरै वर्ष पहिला मखनाहा एउटा गाउाको रूपमा मात्र रहेको थियो । यो गाउा कजरा रमौल गा.वि.स. मा पर्दथ्यो । पछि आएर यो गाउालाई 'मटही गोविन्दपुर' गा.वि.स. मा ल्याएर गासियो । त्यस पछि यो मटही गोविन्दपुर गा.वि.स. लाई मखनाहा गा.वि.स. मा परिणत गरियो । हाल यो मखनाहा गा.वि.स. को उत्तरमा धनुषाधाम गा.वि.स. पर्दछ, पूर्वमा कुष्माहा सतोषर गा.वि.स. पर्दछ, दक्षिणमा कुष्माहा सतोषर गा.वि.स. नै पर्दछ र पश्चिममा कजरा रमौल गा.वि.स. पर्दछ ।

यस मखनाहा गा.वि.स. मा मखनाहा, मटही, गोविन्दपुर र नवटोली गरी चार गाउा वा टोल रहेका छन् । मटही र नवटोलीको बीचमा मटेश्वर नाथ र गढी रहेको देखिन्छ । यहा पहिले जङ्गल भएको र पछि मानिसहरुले जङ्गल फडानी गरी बसोवास गरे । जङ्गलको अवशेष देखा पर्दछ । यसको पश्चिम र उत्तर कुनामा धनुष बाबाको मन्दिर रहेको छ । जुन धनुषाधाम ठाउामा अवस्थित छ । यसको पश्चिममा बालुवा नदी बग्दछ । यो गा.वि.स. को पूर्वमा सतोषर भन्ने ठाउा छ जहा महादेवको मन्दिर रहेको छ । लगभग १० कि.मि. पूर्वमा कमला नदी बग्दछ ।

२.३ भौगोलिक परिचय :

यस ठाउामा समथर भू-भाग रहेको पाइन्छ । केही भागमा खेती हुन्छ भने केही भागमा बालुवा पानी मात्र रहेको देखिन्छ । यस गा.वि.स. मा जम्मा ९ नौ ओटा वार्डहरु रहेका छन् । मखनाहा गाउामा तीन वार्ड, गोविन्दपुर तीन वार्ड, मटहीमा दुई वार्ड र नवटोली एक वार्ड रहेका छन् । मखनाहा गाउामा पाच ओटा पोखरी रहेका छन् । गोविन्दपुरमा तीन ओटा पोखरी रहेका छन् । मटहीमा तीन ओटा पोखरी छन् । नवटोलीमा एक ओटा पोखरी छ ।

२.४ हावापानी :

यस गा.वि.स. मा मौसमी जलवायु छ । गर्मीमा बढी गरम र हिउादमा ज्यादै ठण्डा हुन्छ । ग्रीष्ममा यहाको तापक्रम ४० डिग्री से. नाघ्छ ।

२.५ शैक्षिक अवस्था :

यस गा.वि.स. मा प्रा.वि विद्यालयहरु चलिरहेका छन् । द्वन्द्वकाल देखि अहिले सम्म लगातार बन्द र हडतालले गर्दा यहाका शैक्षिक अवस्था दिनदिनै जटिल हुदैछ । यसका लागि सबै जिम्मेवार छन् । विद्यालय, विद्यार्थी, राजनैतिक पार्टी, शिक्षक अभिभावक, कर्मचारी र विद्यालय व्यवस्थापन समिति तर जसले जसलाई दोषारोपण गरे पछि एउटा कुरा चाही के स्पष्ट छ भने तत्काल सुधार गर्नुपर्ने विषय हो । विद्यालयलाई सुधार गर्नका लागि सबै) पक्षको भूमिको अपरिहार्य देखिन्छ । यस गा.वि.स. मा तीन ओटा विद्यालयहरु संचालनमा छन् र अरु संचालन हुने क्रममा छन् ।

२.६ मखनाहा प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र

धनुषा जिल्ला अन्तर्गत मखनाहा गा.वि.स. मा अवस्थित मखनाहा प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्रले यस भेगका जनताको स्वास्थ्य उपचारमा अहम भूमिका निर्वाह गरेको पाइन्छ । भोलिका दिनहरुमा समेत राम्रो प्रकारको सेवा दिन सक्ने स्थिति देखिन्छ ।

२.७ सामाजिक तथा सांस्कृतिक अवस्था

मखनाहा गा.वि.स. मा बहुसंख्यक मानिसको कथ्य र लेख्य भाषा मैथिली र नेपाली नै छ । यहा विविध जातजातिका मानिसहरुको बसोवास भएको पाइन्छ । मधेशी समुदायमा मैथिली, हिन्दी, मुसलमान, समुदायमा उर्दु र पहाड मूलका समुदायमा नेपाली भाषा बोलिन्छ । यहा हिन्दु, बुद्ध र मुसलमान धर्म मान्नेहरु छन् । यहा बहुसंख्यक मात्रामा यादव बसोवास गर्छन । यस बाहेक पनि बाहुन, क्षेत्री मगर, कार्की, गुप्ता, साह, मण्डल, मुसहर, कुर्मा, डोम, चमार, अमात, मुसलमान र अन्य केही जातका मानिसहरु पनि बसोवास गर्दछन् ।

यस गा.वि.स. मा बस्ने सबैले आ-आफ्नो जातजाती अनुसार जन्म, छैठी, नामाकरण, पास्नी, विवाह र मृत्यु आदि संस्कारमा आफ्ना रितिरिवाज अनुसार सामाजिक कार्य गर्दछन् । यहाका मानिसहरु मौसम अनुसारका लुगा लगाउने गर्दछन् । खानपिनमा चामल, गेहु, आलु, सिमी, बोडी आदिबाट तयार हुने खालका परिकारहरु यहा खाइन्छ भने बढी मात्रामा दाल, भात, साग र तरकारी खाने गरिन्छ ।

हिन्दु सम्प्रदायले दशै, तिहार, तिज, शिवरात्री, कृष्णाष्टमी, विवाहपञ्चमी, भुला, गणेश पूजा (चौठचन्द्र), छठ, जुडशितल आदि मान्दछन् । गीत संगीतका क्षेत्रमा लोकगीत, भिभिया, भण्डा, नृत्य, सामाचकेवा, जटजटिन, फगुवा गीत, भुमर, दोहोरी गीत तथा अन्य संस्कार युक्त गीत गाइन्छन् भने बाद्यवादन तर्फ बासुरी, मादल, सारंगी, तबला र हारमोनियम जस्ता बाजाहरु उल्लेख्य छन ।

२.८ साहित्यिक गतिविधि

मखनाहा गा.वि.स. को लोकजीवनमा प्रचलित संस्कृति र सामाजिक रहनसहन, विभिन्न संस्कार र चाडपर्वहरु तथा मानवीय सुख:दुःख र हासो आसु एवं हर्ष र पीडाका अनुभूतिहरुको भावुक बनाउदा मान्छेहरु आफना अन्तर मनका अभिव्यक्तिहरुलाई व्यक्त गरेर मन बहलाउने कामना गर्दछन् । बालबालिका, युवायुवती, बूढाबूढी समेत समय समयमा लोकगीत, लोकगाथा, लोक नाटक, उखान, टुक्का र गाउा खाने कथाद्वारा मनोरञ्जन गर्दै सामाजिक कुरीति र विसंगति प्रति व्यङ्ग्य प्रहार गर्छन् । लोक साहित्यले यहाको हर्ष, विस्मात, सुख:दुख, व्यथा, चिन्तन र चेतनालाई अभिव्यक्त गरेको पाइन्छ ।

जातीय भेदभाव साहुको ऋणको चर्को व्याजको पाराकाष्ठाले घरखेत गुमाएर वैदेशिक काममा जाने यहाका मानिसको नियती बनेको छ । विदेशी भूमिमा सिपाही, पाले, मजदुरका रुपमा आफ्ना दिनचर्या यहाका मानिसहरुसु चलाई रहेका छन् । यिनका मार्मिक कहानी लोक साहित्यका विभिन्न विद्याका माध्यमले अभिव्यक्त हुदै आएको पाइन्छ ।

२.९ निष्कर्ष :

मखनाहा गा.वि.स. को प्रमुख पेशा कृषि हो । यसका अतिरिक्त उद्योग, व्यापार, शिक्षण र जागिरमा पनि यहाका मानिसहरुको संलग्नता पाइन्छ । आर्यमूलका जातीहरुमा तिजेगीत, मैथिली गीत, नेपाली गीत र संस्कारयुक्त गीत बढी प्रचलनमा देखिन्छन् भने भयाउरे, समाचकेवा, भिभिभिया, छठ गीत र फगुवा आदि अहिले सबै जातीका सम्पत्ति बनेका छन् ।

पशुपंक्षी, खोला, स्थानीय रीतिरिवाज, चाडपर्व, मौसम आदि लोक साहित्यका अनमोल विषयवस्तु बनेका न् जहा मखनाहा गा.वि.स. बासीका भावना जीवन्त भई सदैव गुन्जिने अवसर पाएका छन् ।

तेस्रो परिच्छेद

लोकगीतको सैद्धान्तिक परिचय

३.१ लोकगीतको परिचय

‘साहित्य’ शब्द ‘लोक’ पूर्वपद मिलेर ‘लोकसाहित्य’ शब्द बनेको हो । ‘लोक’ शब्दको प्रयोग वैदिक कालदेखि नै हुँदै आएको पाइन्छ । वैदिक कालमा ‘लोक’ भनेर दिव्य र पार्थिव दुवैलाई लिइएको बुझिन्छ । (धर्मराज थापा, (२०३०), पृ. १३ ।) गण्डकीका सुसेली, (काठमाडौँ : नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान) ‘लोक’ शब्द संस्कृतको ‘लोकेदर्शने’ धातुमा ‘घञ्’ (अ) प्रत्यय लागेर बनेको हो । सामान्यतः लोकसाहित्यमा ‘लोक’ शब्दले जन वा संसार भन्ने अर्थ ग्रहण गर्दछ । शब्दकोषमा ‘लोक’ शब्दका विभिन्न अर्थ लगाइएका छन्, जस्तै : सामाज, जनता, जगत, दुनिया, प्राणी आदि । (वसन्त कुमार शर्मा (२०५८), पृ. ११७४ ।) ‘नेपाली’, नेपाली शब्दसागर, दो.सं., (काठमाडौँ भाभा पुस्तक भण्डार) हिन्दी साहित्यकोश अनुसार ‘लोक’ भनेको मानव समाजको त्यो वर्ग हो, जो आभिजात्य संस्कार, शास्त्रीय, पाण्डित्यको चेतना र पाण्डित्यको अहङ्कारले शून्य हुन्छ र जो एक परम्पराको प्रवाहमा जीवित रहिरहन्छ । (धीरेन्द्र वर्मा र अन्य (सम्पा.) हिन्दी साहित्यकोश, (२०१६), पृ. ६८५-८६ ।) (वनारसः ज्ञानमण्डल मिटिङ) त्यस्तै ‘साहित्य’ शब्द ‘सहित’ मा ‘घञ्’ (य) प्रत्यय लागेर बनेको छ, जसको तात्पर्य शब्द र अर्थको यथावत् सहभाव वा जनताका कल्याणका भावनाले प्रयुक्त शिष्ट अभिव्यक्ति भन्ने हुन्छ । यसलाई ग्राम्यसाहित्य, जनसाहित्य, अशिष्टसाहित्य पनि भन्ने गरेको पाइन्छ ।

आधुनिक सभ्यताको प्रभावबाट टाढा रहने लोकसाहित्यमा आदिम मानवका सांस्कृतिक अवशेषसमेत प्राप्त गर्न सकिन्छ । लोकसाहित्यले लोकसंस्कृतको वाहकको समेत काम गर्दै आएको छ । कुनै पनि जातिको लोकसाहित्यको विस्तृत रूपमा अध्ययन गरेपछि त्यस जातिको सभ्यता र संस्कृतिको परिचय पाउन सकिन्छ । समाजको सामूहिक सृजनाका रूपमा रहने लोकसाहित्यमा जनमानसको सहज तथा स्वस्फूर्त अभिव्यक्ति प्रकट भएको हुन्छ । लोकसाहित्य कुनै व्यक्तिविशेषले रचना गरे तापनि त्यो रचना उसको वैयक्तिक सृजना नभई समग्र लोककै साभा हुन्छ । त्यसैले लोकसाहित्यमा रचयिताको त्यति महत्व रहँदैन । यसमा जनमानसका हर्ष-विस्मात, सुख-दुखका भावना सहज र स्वभाविक रूपमा व्यक्त भएका हुन्छन् । लोकसाहित्यमा पाइने यस्तै आफनोपन र मौलिकताले गर्दा नै यसलाई लोकजगत्मा युगौंदेखि हुर्काउँदै ल्याइएको छ र कालान्तरसम्म यसको अक्षुण्ण रहिरहने देखिन्छ । (कृष्णप्रसाद पराजुली, (२०५७), पृ. ३० ।) नेपाली लोकगीतको आलोक, (काठमाडौँ : वीणा प्रकाशन)

लोकजीवनका छायायामा अङ्कुरित हुने हादा लोकसाहित्यले लोकजीवनको क्षेत्रविशेषको संस्कृति, मनोविज्ञान, चेतनाको स्तर, रहन-सहन, चिन्तन-प्रक्रिया आदिको ज्ञान गराउछ । (कृष्णप्रसाद घिमिरे, (२०५४), पृ. ८७ ।) “लोकगीतको परिभाषा र वर्गीकरण”, कुञ्जिनी, (साहित्य समालोचना विशेषाङ्क, वर्ष ५, अङ्क ३) लोकमानसको सामुहिक भावभूमिलाई अभिव्यक्ति दिने लोकसाहित्यमा राष्ट्रियता समेत प्रतिबिम्बित भएको हुन्छ । एक पुस्ताबाट अर्को पुस्तामा हस्तान्तरित हुँदै मौखिक रुपमै जीवित रहि आएको लोकसाहित्य निरन्तर गतिशील हुन्छ । समग्रमा भन्नुपर्दा जीवनको बहुमुखी सेरोफेरोको तीव्रतर अभिव्यक्ति नै लोकसाहित्य हो । (वासुदेव त्रिपाठी, (२०३२) सिंहावलोकन, (पृ. ३ ।) दो.सं., (काठमाडौँ : साभा प्रकाशन) यसलाई लिखित वा शिष्ट साहित्यको पनि आधारशिला मानिन्छ ।

३.२ लोकगीतको परिभाषा

लोकगीत लोकसाहित्यका विविध विधा (लोकगीत, लोककथा, लोकगाथा, लोकनाट्य, लोकोक्ति) मध्येको प्रमुख विधा हो । यो लोकको सबैभन्दा प्रचलित र लोकप्रिय विधाका रुपमा रहेको छ । मानव समाजको विकाससाग सागै प्रारम्भ भएर हालसम्म लोकप्रिय र व्यापक रुपमा फैलिएको लोकगीतमा लोकजीवनका दुःख-सुख, आसु-हासो, तीता-मीठा अनुभव, धर्म, संस्कृति जस्ता कुरा प्रकट भएका हुन्छन् । लोकमा परम्परा देखि मौखिक रुपमा एक पुस्ताबाट अर्को पुस्ता, एक गलाबाट अर्को गलामा सदैँ, जीवित रहदै आएका लोकगीतहरु समग्र लोककै साभा सम्पतिका रुपमा रहेका हुन्छन् ।

लोकगीतलाई विभिन्न विद्वान्, लोकसाहित्यका अध्येताहरुका साथै विभिन्न कोशहरुमा पनि परिभाषित गर्ने प्रयास गरिएको छ । यसैक्रममा ‘हिन्दी साहित्यकोश’ मा लोकगीतका तीन अर्थ लगाईएका छन् - १) लोकमा प्रचलित गति, २) लोक निर्मित गीत ३) लोकविषयक गीत । (धीरेन्द्र वर्मा, र अन्य (सम्पा.) पूर्ववत्, पृ. ७५० ।)

‘नेपाली बृहत् शब्दकोष’ मा लोकगीतलाई समाजमा परम्परादेखि गाउदै र चल्दै आएको गीत हो भनी अर्थ्याइएको पाईन्छ । (बालकृष्ण पोखरेल र अन्य (सम्पा.), (२०४०), पृ. ११८८ ।) नेपाली बृहत् शब्दकोष, (काठमाडौँ : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान) ।

लोकसाहित्यका अध्येता सत्यमोहन जोशीले लोकगीतको परिभाषा गर्दै भनेका छन् - ‘लोकगीत भनेको त्यो सङ्गीत वा गीत हो जुन कि मानव समाजमा मातृभाषाको नाताले मानिसहरुमा दया, माया, प्रेमभाव अभिव्यक्त हुने बेलामा स्वयमेव उद्गारको रुपमा लयदार तरंगमा

काव्यमय शैली भौ निस्कन्छन् ।' (सत्य मोहन जोशी, (२०१३), पृ. १४५ ।) 'लोकगीतको भ्रलक,'
प्रगति, (वर्ष ३, अङ्क २, पूर्णाङ्क १४) ।

लक्ष्मण लोहनीका अनुसार लोकगीत भनेको हरेक समाजको दुःखसुखको अनुभूतिले भरिएको
एक मौखिक इतिहास हो । (लक्ष्मण लोहनी, (२०२२) पृ. १ ।) रोदीघर, दोस., (काठमाडौं :
रत्नपुस्तक भण्डार, दो.सं.) ।

लोकसाहित्यका अध्येता कालीभक्त पन्तका अनुसार लोकगीत भनेका जीवनगीतका आदिम
स्रोत हुन् । (कालीभक्त पन्त, (२०२८), पृ. २८ ।) हाम्रो सांस्कृतिक इतिहास, (स्याङ्जा : लेखक
स्वयम्) ।

नेपाली लोकगीतका अध्येता र सङ्कलनकर्ता धर्मराज थापाले लोक अनुभूति नै लोकगीत
हो जसले हृदयका उद्गारहरूलाई स्पष्ट र यथार्थ रूपमा प्रस्तुत गर्दछ भनेका छन् ।

प्राध्यापक ठाकुरप्रसाद पराजुलीले लोकगीतलाई चिनाउने क्रममा "काव्य सुलभ अभिव्यक्ति,
हृदयग्राही भाव, हृदयावर्जक शैली र कोमल पदरचनाले गर्दालोककाव्यको प्रतिष्ठित आसन
लोकगीतले पाएका छन्" भनेका छन् । (ठाकुरप्रसाद पराजुली, (२०४५), पृ. ८६ ।) नेपाली
साहित्यको परिक्रमा, (काठमाडौं : विद्या प्रकाशन)

कृष्णप्रसाद पराजुलीले "लोकगीत भनेको नदीको प्रवाहजस्तै हुन्छ, जुन मूलतः ग्रामीण
संस्कृतिको गर्भबाट निसकन्छ तर यसले ग्रामीण समाजलाई मात्र प्रभावित नगरी समग्र मानव
समाजलाई नै शीतलता दिने काम गरिरहन्छ" भनेका छन् । (कृष्णप्रसाद पराजुली, पूर्ववत्, पृ.
४३ ।)

यसरी विभिन्न विद्वान् तथा लोकसाहित्यका अध्येताहरूले आ-आफ्नो किसिमले लोकगीतलाई
परिभाषित गरेको पाईन्छ ।यी परिभाषाहरूका आधारमा निष्कर्षमा के भन्न सकिन्छ भने लाकेगीत
भनेको मानव सम्भयताको सुरुवातदेखि नै मौखिक परम्पराद्वारा एक पुस्ताबाट अर्को पुस्ता एक
व्यक्तिबाट अर्को व्यक्तिमा हस्तान्तरित हुदै आएको, आधुनिक सभ्यता र संस्कृतिबाट टाढै रहेको
सरल, सहज, सुमधुर र स्वतः स्फूर्त लयात्मक अभिव्यक्ति हो । यसमा सामान्य अशिक्षित ग्रामीण
जनताका आडम्बरविहीन अभिव्यक्ति प्रस्फुटित भएका हुन्छन् । यसले मानवजीवनका सुख:दुख
हर्षपीडा, आसु-हासो, मिलन-बिछोडजस्ता विविध अनुभूतिहरूलाई सहज र हृदयग्राही रूपमा प्रकट
गर्न मद्दत गर्दछ । स्वतन्त्र रूपमा लोकजीवनका तीता-मीठा अनुभव लोकगीतमा समेटिएका हुन्छन्
। यिनै विविध कारणले गर्दा लोकगीत लोकसाहित्यको मात्र नभई समग्र साहित्यकै आधारशिला बन्न
पुगेको हो ।

३.३ लोकगीतको वर्गीकरण

लोकगीत निरन्तर गतिशील विधा हो । यसलाई स्वदेशी तथा विदेशी विद्वानहरूले विभिन्न आधारमा वर्गीकरण गरेका छन् । यस सन्दर्भमा लोकसाहित्यका अध्येता कालीभक्त पन्तले लोकगीतका ९ प्रकारका देखाएका छन् । (कालीभक्त पन्त, पूर्ववत्, पृ. १४८- १५० ।)

- (१) राष्ट्रिय गीत
- (२) जिल्ला स्तरीय गीत - जुम्ली, जनकपुरे
- (३) ग्रामस्तरीय गीत - बलामपुरे, मिक्लुङ्गे, मुगाली
- (४) जातिस्तरीय गीत - बाहुनगीत : भजन चुट्का र रोइला, कुमालगीत
- (५) भाषास्तरीय गीत - नेवार, तामाङ, सेर्वागीत
- (६) कार्यस्तरीय गीत - असारे, दाइ
- (७) लोकनाट्यस्तरीय गीत - बालन, कौरा, घाटु, सोरठी
- (८) पर्वस्तरीय गीत - मालश्री, भैलो, तीजे, महाल, रतेली
- (९) ऋतुस्तरीय गीत - फगुवा, वासन्ती

टेकबहादुर खत्रीले नेपाली लोकगीतलाई निम्नलिखित सात वर्गमा विभक्त गरेका छन् : (टेकबहादुर खत्री, "लोकसाहित्य : लोक संस्कृतिको आधार", (२०३२), पृ. १७ ।) नेपाली लोकसंस्कृति संगोष्ठी, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान

- (१) वीररस र करुणारसका - लोकगीत कर्खा
- (२) घटनाप्रधान लोकगीत, सिलोक - सवाई
- (३) चाडपर्वका लोकगीत - भैलो, देउसी
- (४) विवाहपर्वमा गाइने लोकगीत - खाडो, रत्यौली
- (५) नृत्यगीतहरू - देउडा, घाटु
- (६) भवनका रुपमा गाइने लोकगीत - बालन, सागिनी
- (७) दोहोरी लोकगीत - घासीगीत, असारे गीत

दयाराम श्रेष्ठले लोकगीतको वर्गीकरण यसरी गरेका छन् : (दयाराम श्रेष्ठ 'सम्भव', (२०३८), पृ. १५ ।) प्रारम्भिक कालको नेपाली साहित्य : इतिहास र परम्परा, (काठमाडौं : त्रि.वि. पा.वि.के.)

- (१) संस्कार सम्बन्धी लोकगीत
- (२) ऋतुकालीन लोकगीत
- (३) क्रियासम्बन्धी लोकगीत
- (४) विविध

धर्मराज थापा र हंसपुरे सुवेदीले लोकगीतलाई सात वर्गमा विभक्त गरेका छन् : (धर्मराज थापा र हंसपुरे सुवेदी, (२०४१), पृ. ८२) नेपाली लोकसाहित्यको विवेचना (काठमाडौं : त्रि.वि. पा.वि.के)

- (१) सामान्य गीत
- (२) संस्कार गीत
- (३) ऋतु वा व्रतसम्बन्धी गीत
- (४) कर्मगीत
- (५) पर्वगीत
- (६) लोकनृत्य गीत
- (७) विविध

नेपाली लोकसाहित्यका अध्येता सत्यमोहन जोशीले नेपाली लोकगीतका आठ प्रकार देखाएका छन् : (सत्यमोहन जोशी, (२०४१), पृ. १४५) हाम्रो लोकसंस्कृति, (काठमाडौं : रत्नपुस्तक भण्डार)

- (१) भजनका रूपमा गाइने लोकगीत-चुड्का, बालन ।
- (२) नृत्यसाग गासिएका लोकगीत - सोरठी, मारुनी, घाटु
- (३) प्रेममय जीवनसाग समन्वय भएका लोकगीत - सोरठी
- (४) चाडबाडसाग समन्वय भएका लोकगीत-सागिनी, देउसुरे
- (५) सामयिक लोकगीत - मालश्री, दायागीत
- (६) युद्धक्षेत्रमा प्राणसञ्चार गर्ने लोकगीत-कर्खा
- (७) कथा गासिएका लोकगीत-चरित्र
- (८) उत्सवमा भिकिने गीत-चरित्र, रत्यौली

भारतीय लोकसाहित्यका अध्येता कृष्णदेव उपाध्यायले लोकगीतको वर्गीकरण यसरी गरेका छन्: (कृष्णदेव उपाध्याय, (१९९८), पृ. ६२-६३) लोकसाहित्यको भूमिका, सा.सं., (प्रयोग : साहित्य भवन लिमिटेड)

त्यस्तै शम्भुप्रसाद कोइरालाले लोकगीतलाई आठ प्रकारमा वर्गीकरण गरी त्यसको उदाहरणसहित चर्चागरेका छन्:

- (१) बाह्रमासे गीत
- (२) ऋतुसम्बन्धी गीत
- (३) व्रतसम्बन्धी गीत
- (४) संस्कार गीत

- (५) नृत्यगीत
- (६) श्रमसम्बन्धी गीत
- (७) पर्वगीत
- (८) विविध

यसरी अनेक स्वदेशी तथा विदेशी लोकसाहित्यविद्हरूले विभिन्न आधारमा लाकेगीतको वर्गीकरण गर्ने प्रयास गरेका छन् । लोकगीतको वर्ण्य विषय अत्यन्तै व्यापक र विस्तृत हुन्छ । यस कारण यसको सर्वसम्मत र सर्वमान्य वर्गीकरण गर्नु अत्यन्त कठिन कार्य मानिन्छ । त्यसैले उपर्युक्त वर्गीकरणहरू मध्ये कुनै एउटालाई सर्वसम्मत मान्न सकिन्न । लोकगीत निरन्तर गतिशील विधि हो । यति हादा हुदै पनि विभिन्न विद्वानहरूले गरेको लोकगीतका उपर्युक्त वर्गीकरणलाई आधार बनाएर निम्नानुसार लोकगीतको वर्गीकरण गर्न सकिन्छ :-

- (१) बाह्रमासे लोकगीत - एकोहोरी गीत, दोहोरी गीत, बालन, सागिनी, भजन बालगीत ।
- (२) कर्मगीत - असारे गीत, दाडा गीत ।
- (३) पर्वगीत - देउसी, भैलो, तीजे आदि ।
- (४) संस्कारगीत - रत्यौली, सिलोक, खाडो ।

३.४ लोकगीतको विशेषता

लोकगीत लोकसाहित्यको अत्यन्त लोकप्रिय विधा हो । यसमा जनमानसका सुख-दुख, आसु-हासो, हर्ष-पीडा, मिलन-बिछोड, आशा-निराशाका साथै लोकका चालचलन, विधि-व्यवहार, आस्था र मान्यताहरूको समेत चित्रण भएको हुन्छ । मानव समाजको विकाससाग सागै अस्तित्वमा आई एक गलाबाट अर्को गला, एक पुस्तकबाट अर्को पुस्तकमा, एक स्थानबाट अर्को स्थानमा सदैँ जाने क्रममा लोकगीतमा अनेक परिवर्तन हुदै आएको पाइन्छ । यसरी प्राचीन समयदेखि अर्थात मानव समाजको विकासाग सागै प्रारम्भ भई हालसम्म पनि विस्तृत परिवेश ओगट्न सफल लोकगीतका प्रकृति र विशेषता विविध हुन सक्छन् । यहा लोकगीत विधाका त्यस्ता प्रकृति र विशेषताहरूको पहिचान गरी उल्लेख गर्नु वाञ्छनीय देखिन्छ ।

लोकगीतका अध्येताहरूले लोकगीतका विशेषताहरू पनि औल्याएका छन् । यसै क्रममा नेपाली साहित्यका अध्येता धर्मराज थापाले लोकगीतका सात प्रकारका विशेषता देखाएका छन् । (धर्मराज थापा, (पूर्ववत्, पृ. १०) गण्डकीका सुसेली, जस्तै :

- (१) भनाइमा तीव्रता हुनु

- (२) प्रवाहमय गेयात्मकता हुनु
- (३) सरलता र सहजतासाग मितेरी लागेको हुनु
- (४) स्वाभाविकताले भरपुर हुनु
- (५) प्रकृतिसाग तादात्म्य भई हार्दिक अभिव्यक्ति पोख्नु
- (६) हृदयबाट उद्गारित भई उत्तराधिकारी (लय-भाका) सिर्जना गरी बिस्तारै पुरानो बन्नु
- (७) समसामयिक वातावरण वा स्थानीय परिचयका साथै अलापिएको हुनु ।

लोकगीतका यी विशेषताहरु सङ्केतका रुपमा मात्र आएका छन् । यी विशेषताका बारेमा विस्तृत व्याख्या र विवेचना गरिएको छैन । जनमानसमा लोकप्रिय रहेको लोकगीतका विशेषता औल्याउने क्रममा शम्भुप्रसाद कोइरालाले नेपाली लोकगीतका निम्नलिखित विशेषता देखाई तिनको संक्षिप्त व्याख्या पनि गरेका छन् : (शम्भुप्रसाद कोइराला, पूर्ववत्, पृ. ३६ ।)

- (१) श्रुतिस्मृतिपरम्परा
- (२) लयात्मक तीव्रता
- (३) स्वतः स्फूर्त प्राकृत अभिव्यक्ति
- (४) स्थान र सामयिकताको प्रभाव
- (५) सरल एवं स्वाभाविक गेयता
- (६) प्रभावपूर्ण स्थूल चित्रण

त्यस्तै लोकसाहित्यका अध्येता कृष्णप्रसाद पराजुलीले नेपाली लोकगीतका सात प्रकारका विशेषता देखाएका छन् र तिनको चर्चा समेत गरेका छन् : (कृष्णप्रसाद पराजुली, पूर्ववत्, पृ. १३८-१४० ।)

- (१) अज्ञात रचयिता
- (२) सामूहिक भावभूमि
- (३) सहजता र स्वाभाविकता
- (४) मौखिक परम्परा
- (५) मौलिकता र सरलता
- (६) कथन विविधता
- (७) स्वच्छन्दता

यसरी विभिन्न अध्येताहरूले विभिन्न किसिमले लोकगीतका विशेषताहरू औल्याएका छन् । सहज, सृजनशील र निरन्तर गतिशील लोकगीतका प्रमुख विशेषता सरलता, सहजता, स्वाभाविकता, स्वच्छदाता, साङ्गीतिकता आदि मानिन्छन् ।

लोकगीत लोकको उकाली-ओराली, घास-दाउरा, मेला-पात, लेक-बेसी गर्दा समय कटाउने रमाइलो साथी हो । हाम्रा गाउाघरमा केटाकेटी, युवायुवती, बूढाबूढी सबैका कण्ठ-कण्ठबाट लोकगीतका भाका गुन्जने गर्दछन् । ग्रामीण बासिन्दाहरू काम गर्दा थकान मेट्न र मनोरञ्जन प्राप्त गर्न लोकगीत गाउने गर्दछन् । त्यस्ता गीतमा उनीहरूका आफ्ना मनका तीता-मीठा भावनाहरू व्यक्त भएका हुन्छन् । यस्ता लोकगीत गाउादा लोकमानसमा व्यक्तिगत अनुभूतिका साथै समाजको चित्रण, समाजमा हुने विविध व्यवहारको वयान समेत गरिएको हुन्छ ।

लोकगीत लोकको साझा सम्पति हो । सुरुमा कुनै एक व्यक्तिले मात्र गाए तापनि लोकगीत उसको निजी ह्रादैन । त्यसलाई लोकले सहज रूपमा अपनाउछ र त्यो समग्र लोककै साझा सम्पति बन्न पुग्दछ । यसरी लोकगीतका अनेक विशेषताहरू छन् तापनि समग्रीमा लोकगीतका विशेषताहरूलाई बादागत रूपमा यसरी प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :-

- (१) अज्ञात रचनाकार
- (२) मौलिकता र स्वतःस्फूर्तता
- (३) सरलतार सहजता
- (४) श्रुतिस्मृति परम्परामा जीवित
- (५) पुनरावृत्ति र थेंगोको प्रयोग
- (६) स्थानीय भाषिकाको प्रभाव

३.५ निष्कर्ष

धनुषा जिल्ला अन्तर्गत मखनाहा गा.वि.स. मा प्रचलित लोकगीतको सैद्धान्तिक परिचयमा विभिन्न विद्वान्हरूका परिभाषाहरू प्रसस्तै मात्रामा प्रयोग भएका छन् । यसको परिभाषा दिने क्रममा पनि यथा सम्भव विद्वान्हरूको सहयोग लिने प्रयास गरिएको छ र ती विद्वान्हरूका कृति प्रकाशन

वर्ष स्थान समेत समावेश गर्ने प्रयास भएको छ । वर्गीकरण गर्ने क्रममा यथाशक्य सम्पूर्ण विद्वान्हरुको वर्गीकरण समावेश गर्ने जमर्को गरिएको छ ।

लोकगीत लोकको उकाली-ओराली, घास-दाउरा, मेला-पात, लेक-बेसी गर्दा समय कटाउने रमाइलो साथी भएकाले हाम्रा नाउाघरमा केटाकेटी, युवायुवती, बूढाबूढी सबैका कण्ठ-कण्ठबाट लोकगीतका भाका गुञ्जने गर्दछन् ग्रामीण वासिन्दाहरु काम गर्दा थकान मेट्न र मनोरञ्जन प्राप्त गर्न लोकगीत गाउने गर्दछन् । त्यस्ता गीतमा उनीहरुका आफ्ना मनका तीता-मीठा भावनाहरु व्यक्त भएका छन् । यस्ता लोकगीत गाउदा लोकमानसमा व्यक्तिगत अनुभूतिका साथै समाजको चित्रण, समाजमा हुने विविध व्यवहारको वयान समेत गरिएको छ ।

चौथो परिच्छेद

धनुषा जिल्ला अन्तर्गत मखनाहा गा.वि.स. मा प्रचलित लोकगीतहरुको संकलन
पृष्ठभूमि

नेपालको मध्यमाञ्चल अवस्थित धनुषा जिल्ला अन्तर्गत मखनाहा गा.वि.स. सांस्कृतिक विविधता भएको गाउँ हो । यहाँ विविध जातजातिका मानिसहरूको बसोबास रहेको छ । यहाँका मानिसहरूको आ-आफ्नै किसिमको संस्कृति, रीतिरिवाज र जीवनशैली छ । यस जिल्लाको दक्षिणतर्फ समथर मैदानी भू-भाग छ र यातायात लगायत अन्य भौतिक सुविधाले सम्पन्न भएका कारण यहाँको जनजीवन क्रमशः आधुनिकतातर्फ ढल्काउँदै गएको छ । तर पनि परम्परागत लोकसंस्कृति जीवन्त रहेको छ । विशेषतः यस क्षेत्रमा मनाइने उत्सव, संस्कार पर्वका साथै घास-दाउर, मेला-पात, ढिकी-जातो जस्ता काम गर्द समेत विभिन्न खालक लोकगीतहरू गाउने चलन छ । यस अध्ययन प्रतिवेदनको मुख्य क्षेत्र पनि धनुषा जिल्ला अन्तर्गत मखनाहा गा.वि.स. हो र यस क्षेत्रमा प्रचलित नेपाली लोकगीतहरूको संकलन यस परिच्छेदमा क्रमशः प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.१ बाह्रमासे गीत

(क) एकोहोरी गीत

बैनी नानी यो बेला

तिमी हामी (जाउऊ उदै (तल) उदै)२

कहिले रुदै कहिले मन बुझाउदै

बैनी नानी यो बेला,

साह्रै राम्रो फूलको कोपिला

यो मायाको (बत्तीसै दन्त)२

बोलाउऊ बोलाऊ लाग्छ है यो मन त

बैनी नानी यो बेला,

साह्रै राम्रो फूलको कोपिला

टिपिदेऊ न (बारैको करेला)२

भिम्क्याइदेऊ न आखैको परेला

बैनी नानी यो बेला,

साह्रै राम्रो फूलको कोपिला

पारि भित्ता (क्या राम्रो इस्कूल)२

सुइय्य पार म बाहिर निस्काला

बैनी नानी यो बेला,
साह्रै राम्रो फूलको कोपिला

पानीमुनी (घुमाउने साचो)२
नबोल्नेलाई बोलाउने के खाचो
बैनी नानी यो बेला,
साह्रै राम्रो फूलको कोपिला

स्रोत : हरिवीर श्रेष्ठ वर्ष ५२

मखनाहा गा.वि.स. वार्ड नं. ६, मिति ०६७९।१५

यस गीतमा यौवना अवस्था साह्रै राम्रो अवस्था हो । यसलाई फूलको कोपिलासाग तुलना गरिएको छ । यो उमेरमा माया प्रीतिको स्मरणले गर्दा युवा युवतीहरूलाई वेचैन बनाउने रातमा निन्द्रा र दिनमा भोक समेत टार्ने अवस्था श्रृङ्गारिक भावद्वारा व्यक्त गरिएको छ ।

कठै मैले के गर्ने !

गोठालाले घासै काट्यो टुप्पैदेखि छास्यो (भा-यो)
मेरो गलो इस्तो हैन डङ्किनीले नास्यो
कठै मैले के गर्ने

आकाशैको गड्याङगुडुड भुझाको खजुरैलाई
मरेण भने गङ्गीलाई बाचे हजुरैलाई
कठै मैले के गर्ने

हिमालचुली पल्लापट्टि रुपी कपाल कोछ
फट्याङग्राले हलो जोत्छ भिगागा डल्ला फोछ
कठै मैले के गर्ने

स्रोत : पुनम श्रेष्ठ वर्ष १८

मखनाहा गा.वि.स. वार्ड नं. ६, मिति ०६७९।१५

यसलोक गीतमा वियोगमा परेकी युवती आफ्नो प्यारासाग आफ्नो दुखेसोले गर्दा पिपलुको जरा भिजेको कुरा विप्रलम्ब श्रृङ्गार भावद्वारा व्यक्त गरिएको छ ।

सिरु साइला सिरु नि माइला

वल्लो खोलामा (गोठ) पल्लो खोल्मा
मकै राख्ने खोल्मा नि लै लै
जेठी कान्छी लडाइ गरे

गुन्द्रूकैको भोलमा नि लै लै

निरुपाते खुकुरीले

काटे कसो होला नि लै लै

पानी माग्दा रक्सी दिन्छौं

माते कसो होला नि लै लै

गाईले खने खरुकी (घास) त

भुईसी (भौसी) के खान्छ र नि लै लै

हासी दिन्छु बोली दिन्छु

मेरो के जान्छ र नि लै लै

स्रोत : सोनम श्रेष्ठ वर्ष १८

मखनाहा गा.वि.स. वा.नं. ६, मिति ०६७९।१५

यस गीतमा एउटा अल्लारे ठिटाले भविष्यको र आर्थिक स्थिति विचार नगरी कलिलै अवस्थामा मनको रहरले बहुविवाह गरेको प्रसङ्ग श्रृङ्गार भावद्वारा गरिएको छ ।

सानो माया

राजाको हाती फुके छ राती

पुगेछ बागमती

पुगेछ बागमती सानो माया

पुगेछ बागमती

बिरानो देशमा मै मरो भने

को देला दागबत्ती

को देला दागबत्ती सानो माया

को देला दागबत्ती

स्रोत : रामा श्रेष्ठ वर्ष ३५

मखनाहा गा.वि.स. वा.नं. ६, मिति ०६७९।१५

यस गीतमा एउटा अल्लारे मनमा तछ्छाड मछ्छाड गर्दै विभिन्न भावनाहरु उर्लेर आएका र एउटा सानो मायालाई खोज्न नजर र बजारको प्रयोग गर्न आफ्नी आमालाई आफ्ना वस्त्रहरु वाकसबाट भिक्ने अनुरोध श्रृङ्गार भावद्वारा व्यक्त गरेका पाइन्छ ।

सुनकाटी गजुर

स्यानोमा स्याना
माटाको हउय घैला
पानीले हउ नफुटोस्
सुनकाटी हउ गजूर
पानीले हउ नफुटोस्
तिम्रो र हउ हाम्रो
यो माया हउ प्रीति
जिन्दगी हउ नछुटोस्

स्यानोमा हउ स्याना
जनाइको हउ डोरो
छातीमा लाउनु छ
तिम्रो र हउ हाम्रो
यो माया-प्रीति
जिन्दगीभरि हउ लाउनु छ
सुनकाटी हउ गजूर
राम राम छ हउ लाग्नु छ
जिन्दगीभरि हउ लाउनु छ

माथिलैबड (माथिबाट) ज्यान चरी भन्थो
बस्यो है बरैमा
सुनकाटी हम गजूर
राम राम छ हउ हजूर
बस्यो है बरैमा
रातैलाई पथ्यो भ्याउकिरी है बास्यो
जाऊ अब घरैमा
सुनकाटी हउ गजूर

राम राम छ हउ हजूर
जाऊ अब घरैमा

स्रोत : राम मानन्धर वर्ष ४०

गा.वि.स. मखनाहा वा.नं. ६, मिति ०६७११९५

यस गीतमा पहिलो सम्बोधनमा भेट भएका युवा युवतीहरु बीच कुराकानी हुदा युवतीले दिएइको प्रितीरुपी एक खिल चुरोटले मायारुपी रिंगटा (चकर) चलासको कुरा श्रृंगार भावद्वारा व्यक्ति भएको पाइन्छ ।

भम्के फुली

आलुकाटी थालैमा चक्काना (टुक्रा)

चिष्टी हेर्दा मुटुकै भक्काना

भम्के फुली नाकैमा बुलाकी

यसपालि त घरबारै होला कि

घर त मेरो पातीले बारेका

नरोऊ-नरोऊ कर्मैमा हारेको

भम्के फुली नाकैमा बुलाकी

यसपालि त घरबारै होला कि

घर त मेरो याा है रानीगाउा

तिर्खा लाग्यो एक पेला (गिलास) पानी खाऊा

भम्के फुली नाकैमा बुलाकी

यसपालि त घरबारै होला कि

गाईको बाछ्छा भीरैमा चर्दैँन

चरे पनि लडेर मर्दैँन

भम्के फुली नाकैमा बुलाकी

यसपालि त घरबारै होला कि

घर त मेरो याा हैन तिरतिरे
डाडा काट्यो यो नौलो पीर्तिले
भ्रम्के फुली नाकैमा बुलाकी
यसपालि त घरबारै होला कि

स्रोत : दुर्गा मानान्धर वर्ष ३६

मखनाहा गा.वि.स. वडा नं. ६, मिति ०६७९।१५

यस गीतमा एउटी यौवनवस्थाले पूर्ण भएकी युवतीले यसपाली चाहिा पक्कै आफ्नो विवाह हुने आशामा त्यतिकै कतै पनि नजाने विचार विप्रलम श्रृङ्गार भावद्वारा व्यक्त गरेको पाइन्छ।

गरिपले माग्न जान्छ भाडो बसालेर

गरिपले माग्न जान्छ भाडो बसालेर
महाजनले किन दिन्थ्यो भन्छ खसालेर
गरिपलाई जीउ पाल्न सार्हो
महाजनले दिदैन् उधारो

बल्ल तल्ल दिने मन भयो भने हर
हाते जाकट (धीतो) के चाहिा ल्याएछ हेरौा भन्छ फेर
हाते जाकट केही छैन, छन हालमा गोरु
हलगोरुले नपुगमो घरबारी बरु
लेखिदिन्छु दिनुहोस् पोहिसा (पैसा/रुपैया ॥)
छोराछोरी तीन दिनका भोओका (भोकाएका ॥)
एक टक्क तीन पट्टा (तीन पटक ॥) पारी पट्याएर
गरिपलाई धन दियो धनीले
गैरकेछ दुसी (भन् गरिब ॥) भई गरिप

दुई तीन वर्ष वितिसक्यो धन खाएको तैले
माथिबड साहू आयो लट्टी घोडामाथि पैले
भन्न थाल्यो दिनरात खा' को (खाएको ॥) हैन हेर
मैले खा' को थोरै पोहिसा लेखन भयो धेर

स्रोत : देवेन्द्र श्रेष्ठ वर्ष ३८

मखनाहा गा.वि.स. वार्ड नं. ८, मिति ०६७९१९६

यस गीतमा हामी व्यक्तिहरुले गरिब व्यक्तिहरुलाई सदैव सताएका हुन्छन् । गरीवहरुको समस्या बुझ्नुको सट्टा उल्टै उनीहरुले व्याजको स्याज, स्याजको प्याज जस्ता कुरा करुणा भावद्वारा अभिव्यक्ति भएको पाईन्छ ।

किन हो किन भ्रमको लाग्छ

किन हो किन भ्रमको लाग्छ, हाडेको बाटोमा
मरेर पनि के लानू छ र ! मिल्नु छ माटोमा
चिनिया चीनमा भोटिया भोटमा, बङ्गाली बङ्गालमा
मरेको भोलि बासकाटी भोली, पूयाउान् जङ्गलमा
जङ्गलमा लगी कोई खाडल खनने कोई माटो मिलाउने
जिन्दगी हाम्रो छोटो छ लै लै मट्टीमा मिलाउने

स्रोत : रविन्द्र श्रेष्ठ वर्ष ३२

गा.वि.स. मखनाहा वडा नं. ८, मिति ०६७९१९६

यस गीतमा उकाली ओराली गर्दै आफ्नो विदेश गएको मायालाई पर्खादा पदादै आफ्नो यौवनवस्था विति सकेकोले अब अन्य कुनै व्यक्तिले आफूलाई मनपराएमा व्यवहार मिलाउने आशामा विप्रलम्ब श्रृङ्गार भाव व्यक्त भएको पाइन्छ ।

सानो माया

बाबा र ज्यूको त्यो टारी खेत
ढुकुरै लुक्ने बीउ
ढुकुरै लुक्ने बीउ सानो माया
ढुकुरै लुक्ने बीउ

कसरी तर्नु बक्राहा (खोलाको नाम) नदी

मुरली जत्रो जीउ

मुरली जत्रो जीउ सानो माया

मुरली जत्रो जीउ

भोटेले बुन्छ राडी र पाखी
मै बुन्छु गलौचा
मै बुन्छु गलौचा सानो माया
मै बुन्छु गलौचा
मै मरी जाउला हागैवर (भागिएर) आउला
बनाइदेउफ फलौचा
बनाइदेऊ फलौचा सानो माया
बनाइदेऊ फलौचा

एक दामको जीरो दुई दामको मेथी
तीन दामको लसुन
तीन दामको लसुन सानो माया
तीन दामको लसुन
गरीबको घरमा के खानु छ र
बातमारी (गफ गर्दै) बसू न
बातमारी बसू न सानो माया
बात मारी बसू न

गोठैमा मेरा गाई छन् धेरै
दूध दिने रचनी (धेरै दूध दिने गाई)
दूध दिने रचनी सानो माया
दूध दिने रचनी
का सुन्नु मैले मधुरो बोली
का सुन्नु बचनी (बचन/बोली)
का सुन्नु बचनी सानो माया
का सुन्नु बचनी

स्रोत : विश्ववीर श्रेष्ठ वर्ष ४५

गा.वि.स. मखनाहा वा.नं. ८, मिति ०६/१९/१७

यस गीतमा आफ्नो पति परदेश गएको र उसले आफूलाई मायामारी सकेको तर उनले भने आशै आशामा पर्खेर बसेको र अहिले आएर पछुतो मानेको कुरा विप्रलम्ब श्रृङ्गार भावद्वारा वक्त गरिएको छ ।

(ख) दोहोरी गीत (जुवारी)

दोहोरी गीत : एक

- केटा : भारी न बिसाऊ ।
मै दुःखीसित नि बैनी
तिमी न रिसाऊ
- केटी : ऐना सिसाको
रिसाको हैन नि दाजु
बिन्ती बिसाको
- केटा : गाई हैन गोरु
तिमीलाई पाए नि बैनी
चाहिदैन अरु
- केटी : हलाको पाटी
लौ त्यसो भए नि दाजु
जाऊ डाडा काटी
- केटा : पानबिडी खाऊ त
जाने हो भने नि बैनी
कुन बार जाऊ त
- केटी : हल गोरु दाइयो
जाने हो भने हो दाजु
बार किन चाहियो
- केटा : सुपारी खाऊ त
चाहिएन बार नि बैनी
आज नै जाऊ त
- केटी : बाबियो डोरी
जिन्दगी बिताउने लै लै

भइएछ जोडी ।

स्रोत : उमा श्रेष्ठ वर्ष ४०

मखनाहा गा.वि.स. वडा नं. ८, मिति ०६/१९/१७

दोहोरी गीतहरुमा खासै गरी युवा युवतीहरुको नै अहम् भूमिका रहेको पाइन्छ । यस गीतमा केटा र केटी जसले गीतमा हास्छे त्यसले जित्ने पक्षको घर जानु पर्ने हुन्छ । हाम्रो देश पुरुष प्रधान देश भएकोले पुरुषहरुले नै जित्ने र महिलाहरुलाई आफ्नो घर लैजाने प्रचलन पाइन्छ । यस लोक दोहोरीमा केटाले विभिन्न ठाउाको भ्रमण गर्दै आफ्नो घर लान अनुरोध गर्दछ तर युवती कतै पनि नजाने इच्छा व्यक्त गर्दै निष्ठुरी वन्दे यस रोचक घटनालाई श्रृंगारिक भावद्वारा व्यक्त गरेको पाइन्छ ।

(ग) सागिनी (आख्यानविहीन)

बाबा र ज्यूको नि त्यो टारी खेत

घर केटो हेरेउ न

सुरीमा सुरी नि बिरालो चढ्यो

सुरिलो रुखैमा है बाबा

सुरिलो रुखैमा

बाबाका घर नि चन्चलै सिरी (सम्पत्ति)

मै चेली दुखैमा है बाबा

मै चेली दुखैमा

आमाले देको नि साटनाको चोलो

मायैले फटाइन है बाबा

मायैले फटाइन

दाजु र भाइ नि घरैमा अट्छन्

मै चेली अटाइन है बाबा

मै चेली अटाइन

गोठाला दाइले नि कुराउनी ल्यायो

पातैको सोलीमा है बाबा

पातैको सोलीमा

सात डाडापारि नि दिनुभो बाबा

अन्माई डोलीमा है बाबा

अन्माई डोलीमा

स्रोत : दिलीप श्रेष्ठ वर्ष ३२

मखनाहा गा.वि.स. वा.नं. ८, मिति ०६७९।१७

घुरमा घुरु

घुरमा घुरु नि परेवी घुच्यो

तोरीको पाजैमा (फिजाएर सुकाएको) नि बाबा

तोरीको पाजैमा

बाबाले मलाई नि कान्नेदान दिए

मिरमिरे साभैमा है बाबा

मिरमिरे साभैमा

कोरिदेऊ आमा नि बाटिदेऊ आमा

फूल लाइदेउ सिउादैमा है आमा

फूल लाइदेऊ सिउादैमा

न्याउली बास्दा नि नरुनू आमा

म आउछु हिउादैमा है आमा

म आउछु हिउादैमा

स्रोत : विन्दु कार्की वर्ष ३५ पठित

मखनाहा गा.वि.स.-३ मिति २०६७९।१७

डाा डा र माथिका भरिला जून

डााडा र माथिका भरिला जून

घामजस्ता होइन रछन्

शिव शिव नारायण

घरैमा जादा नि ससुरा रछन्

बाबाजस्तो होइन रछन्

शिव शिव नारायण

डाडा र माथिका भरिला जून
घामजस्तो होइन रछन्
शिव शिव नारायण
घरैमा जादा नि सासू रछिन्
आमाजस्ती होइन रछिन्
शिव शिव नारायण
डाडा र माथिका भरिलाजून
घामजस्तो होइन रछन्
शिव शिव नारायण
घरैमा जादा नि जेठाजु रछन्
दाजुजस्ता होइन रछन्
शिव शिव नारायण
डाडा र माथिका भरिला जून
घामजस्ता होइन रछन्
शिव शिव नारायण
घरैमा जादा नि जेठानी रछिन्
भाउजूजस्ती होइन रछिन्
शिव शिव नारायण
डाडा र माथिका भरिला जून
घामजस्ता होइन रछन्
शिव शिव नारायण
घरैमा जादा नि आमाजू रछिन्
दिदीजस्ती होइन रछिन्
शिव शिव नारायण
डाडा र माथिका भरिला जून
घामजस्तो होइन रछन्
शिव शिव नारायण
घरैमा जादा नि देवर रछन्

भाइजस्ता होइन रछन्

शिव शिव नारायण

स्रोत : शंकर वीर श्रेष्ठ वर्ष ३१

मखनाहा गा.वि.स. वा.नं. ८, मिति ०६७९१९८

कोसीका किनार के फूलै फुल्यो ?

कोसीका किनार के फूलै फुल्यो

फूलै र फुल्यो सय र पत्री

किनारै उज्यालो

दुई थुगा टिपी न देउतैलाई चढाऊ

मन्दिरै उज्यालो

एक थुगा टिपी नि माथैमा लगाऊ

त्यही माथै उज्यालो

कोसीका किनार के फूलै फुल्यो

फूलै र फुल्यो चितुवा टागे (एक किसिमको फुल)

किनारै उज्यालो

एक थुगा टिपी नि माथैमा लगाऊ

त्यही माथै उज्यालो

कोसीका किनार के फूलै फुल्यो

फूलै र फुल्यो बाह्रैमासे

किनारै उज्यालो

दुई थुगा टिपी न देउतैलाई चढाऊ

मन्दिरै उज्यालो

एक थुगा टिपी न माथैमा लगाऊ

त्यही माथै उज्यालो

कोसीका किनार के फूलै फुल्यो

फूलै र फुल्यो गोदाबरी

किनारै उज्यालो

दुई थुगा टिपी नि देउतैलाई चढाऊ

मन्दिरै उज्यालो
एक थुथा टिपी नि माथैमा लगाउऊ
मन्दिरै उज्यालो
एक थुगा टिपी नि माथैमा लगाउऊ
त्यही माथै उज्यालो

स्रोत : विनोद मानन्धर वर्ष ३०
मखनाहा गा.वि.स. वा.नं. ८, मिति ०६७९१९८

सागिनी (आख्यानयुक्त)

बाबा र ज्युको नि नौ तले घरमा

माइला र बाबाका नौधुरे घरमा
नवै जोर परेवी है बाबा
नवै जोर परेवी
एकै जोर परेवी दाइजो देऊ बाबा
घुरुघुरु नि परेवी घुर्दा
जुरुक्कै उठ्नेछु
दोस्रो र पहल नि परेवी घुर्दा
म धन्दा छिन्नेछु है बाबा
मै धन्दा छिन्नेछु
तेश्रो र पहर नि परेवी घुर्दा
पाधेरा जानेछु है बाबा
पाधेरा जानेछु

के लान्छेऊ चेली नि परेवी दाइजो
कि लैजाऊ चेली नि भुइसीको दाइजो
न लैजाऊ परेवी
बिहानै उठी नि पाधेरी जाउली
भूतैको छायामा परोउली (पन्थौली / पन्तु /) चेली
नलैजाऊ परेवी

साझाला र बाबाका नौ कोठे घरमा
नवै जोर परेवी है बाबा
नवै जोर परेवी
एकै जोर परेवी दाइजो देऊ बाबा
घुरुघुरु नि परेवी घुर्दा
जुरुक्कै उठ्नेछु
दोस्रो र पहल नि परेवी घुर्दा
मै धन्दा छिन्नेछु
तेस्रो र पहर नि परेवी घुर्दा
मै पानी ल्याउने छु है बाबा
मै पानी ल्याउनेछु
के लान्छेउय चेली नि परेवी दाइजो
कि लैजाऊ चेली नि घोडाको दाइजो
न लैजाऊ परेवी
न लैजाऊ परेवी है चेली
न लैजाऊ परेवी

कान्छा र बाबाका धुरीमा हेर्दा
नवै जोर परेवी है बाबा
नवै जोर परेवी
एकै जोर परेवी दाइजो दऊ बाबा
घुरुघुरु नि परेवी घुर्दा
जुरुक्कै उठ्नेछु
दोस्रो र पहर नि परेवी घुर्दा
मै धन्दा छिन्नेछु है बाबा
मै धन्दा छिन्नेछु
तेस्रो र पहर नि परेवी घुर्दा
मै पानी ल्याउनेछु है बाबा

मै पानी ल्याउनेछु
के लान्छेऊ चेली नि परेवी दाइजो
कि लैजाऊ चेली नि गाईको दाइजो
न लैजाऊ परेवी
न लैजाऊ परेवी है चेली
न लैजाऊ परेवी
न काख चेली नि न शिर सिन्दूर
दाइजैको विपत्ता है बाबा
दाइजैको विपत्ता

स्रोत : मनोज मानन्धर वर्ष ३३

मखनाहा गा.वि.स. वा.नं. ८, मिति ०६७९।१९

हरिमल्ल राजा

बीसै र वर्षका हरिमल्ल राजा
पाचै र वर्षकी भवमल्ली रानी
तिन दुईको विवाह भो

तिलैको चेल नि चादीको माली (बट्टा)
चिल्लो र लाउन नि बसेकी रानी
गोडैमा बिलाउछिन्

ओछ्यानमा सुतेकी भवमल्ली रानी
ओछ्यानमै दबिन्छिन् मेरी आमा
ओछ्यानमै दबिन्छिन्

सिरानमा जान्छिन् नि भवमल्ली रानी
सिराने होइजान्छिन् (भइजान्छिन्) मेरी आमा
सिराने होइजान्छिन्

कि तेल्लाई आमा नि जा माइतै भन्देऊ
कि मलाई विदा देऊ मेरी आमा
कि मलाई विदा देऊ

न तेस्का माइती नि न तेस्का मावली
कहा जा भनिदिऊ मेरा बालै (छोरा)
कहा जा भनिदिऊ
बरु जाऊ बालै नि देश घुमी आऊ
कहा जा भनिदिऊ है बालै
कहा जा भनिदिऊ
जाऊ आफै परदेश
अरुका त बाबु आमा छेकी थुनी ल्याउयाछन्
हामरे आमा घरै विदा दिन्छन्
म जान्छु परदेश

त्यहाबाट डिडेका हरिमल्लर राजा
दाहिने र खट्टो अगाडि सारी
चले है परदेश

त्यहाबाट हाडेका हरिमल्ल राजा
बाटैमा भेटे जोर घैला पानी
के राम्रो साइत

पख न पख नि जोर घैला पानी
दाहिने र हात अगाडि सारी
म पानी अचाउछु

त्यहाबाट हाडेका हरिमल्ल राजा
अलिपर जादा जोरकन्या केटी

के राम्रो साइत
पख न पख नि जोरै कन्या
दाहिने र पट्टि पर्दक्षिण (घुम्नु) गरी
म टीका लाइदिन्छु

त्यहाबाट हिाडेका हरिमल्ल राजा
अलिपर जादा जोर डुङ्गा (दूध दूहन बनाइएको काठको भाडो) दूध
के राम्रो साइत

पख न पख नि जोर डुङ्गा दूध
दाहिनेपट्टि नि पर्दक्षिण गरी
म दूध अचाउछु
त्यहाबाट हिाडेका हरिमल्ल राजा
अलि पर जादा जोर जोर टेकी दही
के राम्रो साइत

पख न पख नि जोर ठेकी दही
दाहिने पट्टि पर्दक्षिण गरी
म दही अचाउछु
त्यहाबाट हिाडेका हरिमल्ल राजा
अलि पर जादा जोर बरपीपल
के राम्रो साइत
बरपीपल नि पर्दक्षिण गरी
मै पानी अचाउछु है हेर
मै पानी अचाउछु

त्यहाबाट हिाडेका हरिमल्ल राजा
पुगे है गुरुका है हरे
पुगे है गुरुका

गुरुका पुगी नि नमस्कार गरी
म पढ्न आएको है गुरु
म पढ्न आएको

दस वर्ष पढ्छु नि
दस वर्ष पढ्छु म है गुरु
दस वर्ष पढ्छु

बाह्रबिसे भरिया चौतारीमा ठडिया
देऊन मा देऊन बाहुनी नानी
चौतारीको बास
भरे हाली आउनेछन् शीतलै बस्न खोज्नेछन्
हुदैन परदेशी दाजु चौतारीको बास

बाह्रबिसे भरिया कटेरैमा ठडिया
देऊन मा देऊन न बाहुनी नानी
कटेरैको बास
भरे हली आउनेछन् गोरु है बाधन खोज्नेछ
हुदैन परदेशी दाजु कटेरैको बास
बाह्रबिसे भरिया ओछ्यानैमा ठडिया
देऊन मा देऊन बाहुनी नानी
ओछ्यानैको बास

ए आमा आउनु न, परदेशी को हुन् चिन्नु न
मागदै छन् मागदै छन् ओछ्यानैको बास

आमा त आउनु भो राजाले निहुरी ढोग्नु भो
चिन्नु भो चिन्नु भो हरिमल्लराजालाई ।

स्रोत : श्याम मानन्धर वर्ष ६९

गा.वि.स. मखनाहा वा.नं. ८, मिति ०६७९।१९

माथि उल्लेख गरिएका लोकगीतको एउटा मुख्य अङ्गको रूपमा चिनिने सागिनीहरु खासै गरी वैवाहिक चेलीको वेदनालाई व्यक्त गरिएको पाइन्छ । यसमा करुणा र शान्त भाव व्यक्त भएको पाइन्छ ।

(घ) बालगीत

यो घर कसको
यो कर कसको आलेको
भिन्न बाहिर टालेको
बिजुली बत्ती बालेको
भोटे कुकुर पालेको

स्रोत : रेणुका कुमारी वर्ष-१४
मखनाहा-९ मिति : २०६७९।१९

हुतुतुतु पन्जा
हुतुतुतु पन्जा
बाघ पन्जा
कपर्दी खेल्दा क्या मज्जा

स्रोत : कृष्णा यादव वर्ष-११
मखनाहा-९ मिति : २०६७९।१९

हाइ गुटुमुटु
हाइ गुटुमुटु
परेवाको मुटु
खाउा कुटुकुटु

स्रोत : अमित यादव
मखनाहा-९ मिति : २०६७९।१९

बसबस मौरी
बसबस मोरी

बुधवार जाउली
फूलैफूलको कचौरामा
मत तिमी खाउली

स्रोत : उदय कुमार यादव
मखनाहा-९ मिति : २०६७।९।१९

(ड) बालन

कृष्ण अवतार

पहिलो गर्भ जन्म्यो बालै राम
दोसरी गर्भ खोई
तेसरी (तेस्रो) गर्भ मारन पाइना यो मन पछुताई
है है यो मन पछुताई

दोसरी गर्भ जन्म्यो बालै राम
तेसरी गर्भ खोई
चौथोमा गर्भ मारन पाइना यो मनपछुताई
है है यो मन पछुताई
सुन्न घरीमा १२२ खेल्थ्यो नि बालै गोपिनी साथ ल्याई

तेसहरी गर्भ जन्म्यो बालै राम
चौथोमा गर्भ खोई
पाचौं गर्भ मारन पाइना यो मन पछुताई
है है यो मन पछुताई
सुन्न घरीमा खेल्थ्यो नि बालै गोकुलैमा जाई
है है गोकुलैमा जाई
चौथोमा गर्भ जन्म्यो बालै राम
पाचो गर्भ खोई
छैठौं गर्भ मारन पाइना यो मन पछुताई
है है यो मन पछुताई

सुन्न घरीमा खेल्दो नि बालै गोकुलैमा जाई

स्रोत : कन्नन मानान्धर वर्ष २२

गा.वि.स. मखनाहा वा.नं. ८, मिति ०६७९।२०

राम जन्मपछिको हर्कबढाई

(सबै बालेनहर एकैचोटि यो बालन गाउदै नाच्छन्)

दशरथलाई पुत्र जन्मे हर्कबढाई, है अयौध्यामा भइरगयो कबढाई
हर्कबढाई हरि हर्कबढाई, अपुत्रलाई पुत्रजन्मे हर्कबढाई
है अयौध्याका सरजू (सरयू नदी) लाई? हर्कबढाई,
ब्रह्मा लोकका ब्रह्माज्यूलाई हर्कबढाई
हर्कबढाई हरि हर्कबढाई, बैकुण्ठका विष्णुजीलाई हर्कबढाई
कैलाशका सदाशिवलाई हर्कबढाई, गोमतीका पार्वतीलाई हर्कबढाई
तेत्तीसकोटि देउदेउतालाई हर्कबढाई, हर्कबढाई हरि हर्कबढाई
चौधे लोकका देउदेउतालाई हर्कबढाई
तालर बजे मृदङ्गा बजे सुनै खौजडी
रामज्यूको बन्शी बज्यो हर्कबढाई,
हनुमानको नगरा बज्यो हर्कबढाई
हर्कबढाई हरि हर्कबढाई अयौध्यामा भइरगयो हर्कबढाई

स्रोत : कल्पु मानान्धर वर्ष २५

मखनाहा गा.वि.स. वा.नं. ८, मिति ०६७९।२०

आसिक थाप्ने र देऊ जुहार्ने विधि

हो बसतन (बस) भाइ हो धरमी (धर्मात्मा) लोक मालिकै जुवारन (गुहार्न) जाऊत
उठतन भाइ हो धरमी लोक मालिकै जुहारी (गुहारी/गुहारेर) ल्याऊत न
हो मालिकै मातालाई जुवारी ल्याऊदा के के दिन्छिन् मालिकैले वर
पुत्र नहुनेलाई दिन्छिन् है मालिकै चारै पुत्र वर

हो बसतन भाइ हो धरमी लोक मालिकै जुवारन जाऊत

उठतन भाइ हो धरमी लोक मालिकै जुवारी ल्याऊऊ न
हो मालिकै मातालाई जुवारी ल्याऊआ के के दिन्छिन् मालिकैले वर
कन्या नुहनेलाई दिन्छिन् है मालिकै चारै कन्याको वर

हो बसतन भाइ हो धरमी लोक मालिकै जुवारन जाऊऊ
उठतन भाइ हो धरमी लोक मालिकै जुवारी ल्याऊऊ न
हो मालिकै मातालाई जुवारी ल्याऊआ के के दिन्छिन् मालिकैले वर
धनसम्पत्ति नुहनेलाई दिन्छिन् मालिकै धनसम्पत्तिको वर

हा बकतन भाइ हो धरमी लोक मालिकै जुवारन जाऊऊ
उठतन भाइ हो धरमी लोक मालिकै जुवारी ल्याऊऊ न
हो मालिकै मातालाई जुवारी ल्याऊआ के के दिन्छिन् मालिकैले वर
खेतीपाती नुहनेलाई दिन्छिन् मालिकै खेतीपाती सप्रनको वर

हो बसतन भाइ हो धरमी लोक मालिकै जुवारन जाऊऊ
उठतन भाइ हो धरमी लोक मालिकै जुवारी ल्याऊऊ न
हो मालिकै मातालाई जुवारी ल्याऊआ के के दिन्छिन् मालिकैले वर
गाई भुइसी नुहनेलाई, भेडावाखा नुहनेलाई हात्तीघोडा नुहनेलाई
दिन्छिन् मालिकै गाई, भुइसी, भेडा, वाखा हात्तीघोडा वर

स्रोत : उमा मानन्धर वर्ष ३५

गा.वि.स. मखनाहा वा.नं. ८, मिति ०६७९।२०

(च) भजन

हे राम राम

हे राम राम राम

भजोमन गोविन्द, भजोमन राम

गङ्गा तुलसा शालिग्राम

जय सीता राम ३

जो बोले हो रामै राम

प्रभु और बोले कउने काम
जय सीता राम, जय सीता राम
धनकी धारी शरण देऊ हमारे
ठाकुरकी दरबारी
तारिजाऊ हे प्रभु बैकुण्ठै पारि
विपत् पारेऊ है रसघुनाथ २
जङ्गल जाई (गए) पनि नई मिले हो लकडी
सागर जाई पनि नई मिले हो जल
कागज पनि काटिऊ लेखी उनकी हाइ
दिल बसी कुबेरलाई हेरन लागे डुबन लागे सब सनसार (संसार)

रामसरिका पनि दाता नही
सीतासरिकी पनि भार्या नही
कामधेनुसरिका पनि गाई नही

चखेवा चखेवी पनि उठे हो भै गए वारपार
सदा भक्ति पनि दाहिना रहे हो
सुनमुख रहे हो गणेश
इन (यी) पन्च देवताले पनि रक्षक (रक्षा) गरे
हो ब्रह्मा गोविन्द, जय गुरु गोविन्द
जय गुरु गोविन्द राम
भक्तके भजराम सरके सङ्ग्राम
कातरका (कातर) बडेबडे हार
जय सीताराम, जय सीताराम

स्रोत : अम्बीका कार्की वर्ष ५८
मखनाहा गा.वि.स. वा.नं. ८, मिति ०६७।१।२१

बालन खासै गरी रामभक्ति र कृष्ण भक्ति गरी दुई भागमा विभाजन गरेको पाइन्छ । बालन भगवानको आराधना गरिने हुनाले यसमा कर्ताले कुनै भाकल (कवोल) गरेको हुन्छ । त्यो भाकल पूरा भएमा उसले भने वमोजिम बालन खेलाउने (नचाउने) कार्य गरिन्छ । यसमा टोली भित्र भोली

हुने हुनाले प्रत्येक भोलीले आ-आफ्नो साथीहरुसाग लय मिलाएर नाच्ने गर्दछन् । यसमा पहिले ईश्वरको स्तुति त्यसपछि विषय प्रवेश र अन्त्यमा आशीर्वाद दिएर लिङ्ग सेलाउने कार्य गरे पछि समाप्त गरिन्छ ।

कउने दिशा

कउने दिशा गएऊ बालै काहा परो रात
को थिए साथ के खाएऊ गास
के थियो काम कउने हो देवताको धाम
दक्छिन (दक्षिण) दिशा गएऊा मातू (माता) विचै परो रात
उही बिसऊा (बस्यौं) बास धर्म थिए साथ अमृत खायू (खायौं) गास
दर्शन गर्ने काम कालिका देवताको धाम
धीर रहे बालै जुग-जुग चिरन्जीवी भए

उत्तर दिशा गयू मातू विचै परो रात
उही बसिऊा बास, धर्म थिए साथ
अमृत खायू, गास, दर्शन गर्ने काम
विष्णु कुबेर देवताको धाम

विष्णु कुबेर देवताको धाम हो जैसो (जस्तो)
धीर रहे बालै जुग जुग चिरञ्जीवी रहे

पश्चिम दिशा गडू मातू विचै परो रात
उही बसिऊा बास धर्म थिए साथ
अमृत खायू गास दर्शन गर्ने काम
पशुपति देवताको धाम हो जैसो
बालै जुगजुग चिरञ्जीवी भए
कउने दिशा गएऊा बालै कहा परो रात
को थिए साथ के खाएऊा (खायौं) गास
के थियो काम कउने हो देवताको धाम

पूर्व दिशा गया मातू बीचै परो रात
उही बसिऊा बास, धर्म थिए साथ
अमृत खायू गास दर्शन गर्ने काम
कामक्ष (कामाक्षा देवी) देवताको धाम
कामक्ष देवताको धाम हो जैसो
धीर रहे बालै जुगजुग चिरञ्जीवी भए

स्रोत : नरेन्द्र कार्की वर्ष ६०

मखनाहा गा.वि.स. वा.नं. ८, मिति ०६७९।२९

गङ्गामाईको स्तुति

हर हर गङ्गा माई, है हर हर गङ्गा माई
गङ्गा र मार्यका शिरमा महादेवका जटा
महादेवका जटाबाट बहिन् गङ्गामाई
हर हर गङ्गा मार्य है हर गङ्गा माई

महा र देवका जट्टा धारा बहिन् गङ्गा माई
आस्नान (नुहाउनु ।) गरुडा (गरौ ।) गङ्गा माईलाई
शुचि गरुडा देही
सबे दुख दलिद्र छुटाऊ प्रभु मेरै
हर हर गङ्गा माई है हर हर गङ्गा माई
गङ्गा र माईका तीरनिर काली तुलसाई (तुलसी ।)
काली जो तुलसैको विरुवा बने है
एके र पाते तुलसा त दोसरी पाते भइगैछिन्
दोसरि पाते तुलसा त तेसरी पाते भैगैछिन्
चतुरमुखी आए- ब्रह्मा नारायण
चारैपाते तुलसा त पाचै पाते भैगैछिन्
पाचै र विरुवा एकै र पाते तुलसा त
पाचै विरुवा, स्वामी पीपल, अगस्ति, शङ्ख, बे(ल, तुलसा
हर हर गङ्गा माई है है हर गङ्गा माई

गङ्गा र माईका तीरनिर भक्ति र माईको मन्दिरै बन्यो
 भक्ति र माईका मन्दिरैमा रिषेसोर (ऋषि ।)
 आई आई प्रदक्षिण (परिक्रमा गरी पूजा गर्नु ।) गरेछन् ।
 प्रदक्षिण गरी गरी धूप र दीप गरेछन्
 धूप र दीप गरी गरी चारै वेद पढेछन्
 चारै वेद पढी यही लीला गरेछन्
 रामजी कि औतार नारायण रामजी कि

स्रोत : तुलसी प्रसाद कार्की वर्ष ६०

मखनाहा गा.वि.स. वा.नं.३, मिति ०६७।१।२१

भजन लोकगीतको एक अङ्गका रूपमा अनादिकाल देखि चलि आएको एक अपविधा हो । यो सगुण भक्तिधारा र निगुण भक्ति धारामा विभाजन गरेको पाइन्छ । यहा कृष्ण स्तुति कृष्ण भक्तिधारा र दुर्गामाताको भजन र गङ्गा माईको स्तुतिमा शान्त भाव व्यक्त भएको पाइन्छ ।

४.२ कर्मगीत

(क) असारे गीत

लामो लयको असारे

एह ..... है माथिलाई बड को मान्छे, भन्यो
 लाखुरे पाखुरे
 लाखुरे पाखुरे ए ह ..... है
 आजको मेलो थाले है नारान
 ए बाबा ठाकुरे
 एह ..... है धानैलाई रोप्नु लै छुपुछुपु
 हातैका मर्मैले (सीपले)
 हातैको मर्मैले ए ..... है
 भ्यालैमा बस्ने जीउय थियो मेरो
 दिएन कर्मैले

ए ह ..... है गाईको कीलो भुइसीको कीलो
 कालीको कीलै छ

कीलाको कीलै छ, ए .... है
दोपहरे खाजा बाडुला भन्थो
हात मेरो हिलै छ

ए ह .... है सुनैको पाथी सुनैको मानो
सुनैको सकारी
सुनैको सकारी ए ह ..... है
बाबाको सेरो (खेत) एक मुरी मेरो
बाधौ है भकारी

ए ह... ह माथिलाई बड को मान्छे भन्थो
कम्मरमै कचिया (धार भएको हासिया)
कम्मरमै कचिया ए ह ... है
नौमती बाजा थपक्कै राखी
सुनिदेऊ रसिया
ए ह ..... है तामाकै डाली तामाकै आरी
तामाकै कुपिया (वत्ती)
तामाकै कुपिया ए ह .... है

स्रोत : हरिवोल मानन्धर वर्ष ३८

मखनाहा गा.वि.स. वा.नं. ८, मिति ०६७९।२२

रोप है रोप रोपनी नानी

रोप है रोप रोपानी नानी पाजाइ (फाजाई /) दिउला बीउ
बाउसेलाई दिउला एक राते दही हलीलाई दिउला घीउ

सानोमा सानो गाईको बाछो वन चर्छ चर्दै
म कान्ने केटा तिमी कान्ने केटी मन पछ पदै

फलीमा फली मार्सीको चामल असारे रोपाईलाई

अरुलाई मैले बोलाको हैन ज्यूहजूर तपाईलाई

हिमालैचुली त्यो पल्लोपट्टि गाई पुच्छर डोलाउछ
खुट्टाको कल्ली हाडनु हल्लीको मलाई बोलाउछ

माथिलैबड को मान्छे भन्थो जोगी कि सन्यासी
नौ गदी तर्दा कामैले गर्दा भेट हुन्न हम्मेसी

हिमालैचुली त्यो पल्लापट्टि रुख मात्रै सिक्रिन्छ (पात-फूल सबै झर्नु ।)
जनैको डोरो दुःखीको छोरो मन मात्रै बिग्रिन्छ

भातैलाई पोको लै गुदुगुदु दाल पाको लयालु
खोजी है मरे पाउनेमा छैनौ मजस्तो मायालु

खुट्टीमा खुट्टी बटुजुत्ता सिउने मदिसे दनुवार
का सुन्नु तिम्रो यो नरम बोली का देख्नु अनुहार
सानोमा सानो कुसुमे रुमाल हातले धुदै छु
हुक्काको फुली मायालु ठूली तिम्लाई सम्झी रुदै छु

स्रोत : गीता कार्की वर्ष ४० पठित

मअनाहा-घ, लुङसुङदाड मिति २०६७।१।२३

(ख) दाइ गीत

दाई बरदो

तेरो बाबु भाले बरदो हो .....है

तेरी आमा कैली

कसो गरी छुटाउलास्

मेरो बरदो हो .....

जोवन (चढ्दो उमेर ।) भयो वैरी

लक्ष्मीको छोरो बरदो हो .....है

कामधेनुको नाति

हाड्न लागिस् नि .....

मेरो वरदो हो .....

धान परालमाथि

ह ह ह .....

अल्लीको बल्ली वरदो हो ..... हे

पाखुरीको जाल

मर्दको दुवाली

मेरो वरदो हो .....

माछाको काल

ह ! माले ह ! भाले

मेहेका टुप्पामा वरदो हो ..... है

बसिगयो रुपी

गोरु धपाउने केटाको

मेरो वरदो हो .....

उदेलौ कि टुप्पी

स्रोत : मोति प्रसाद श्रेष्ठ वर्ष ४० पठित

मखनाहा गा.वि.स.-६, मिति २०६७।१।२३

४.३ संस्कारगीत

क) मृतात्माके मोक्षका लागि गरिने प्रार्थना

अनाधिनि धनोदेव शङ्ख चक्र गदाधर :

अक्षया पुडरी काक्ष प्रेतमोक्ष प्रेदामव :

स्रोत : केदार मानन्धर वर्ष ६०

मखनाहा गा.वि.स. ६, मिति २०६७।१।२३

ख) रत्यौली गीत

बाटोमाथि बाटोमुनि

बाटोमाथि बाटोमुनि घैया गोडेकीलाई

नचलाउनु नबोलाउनु पोइले छोडेकालाई
धनकुटाका डाडैडाडा ढल्क्यो तीतेपाती
राम्रा-राम्रा तरुनीका पोइ मरेके जाती
धनकुटाका डाडामाथि धानकुटेका ढुटो
नखाउऊ भने करै लाग्छ राले पोइको जुठो

स्रोत : मन्दिरा श्रेष्ठ वर्ष ५० अपठित

मखनाहा-६, मिति २०६७।१।२४

खोजी खोजी ले लाटा

खोजी खोजी ले (ल्याउनु /) लाटा खोजी खोजी ले
बेहुलाकी आमालाई खोजी खोजी ले
खोजी खोजीले लाटा खोजी खोजी ले
बेहुलाकी भाउजूलाई खोजी खोजी ले
खोजी खोजी ले लाटा खोजी खोजी ले
बेहुलाकी दिदीलाई खोजी खोजी ले
खोजी खोजी ले लाटा खोजी खोजी ले
बेहुलाकी बुयनीलाई समातेर ले
खोजी खोजी ले लाटा खोजी खोजी ले
बेहुलाका अफन्तलाई रोजी रोजी ले
का हो लाटो तेरो घर सिस्ने ओडार
आज लाटो भाकै छ ढिडो ओडाल

स्रोत : रमा श्रेष्ठ वर्ष ४५ पठित

मखनाहा-६, मिति २०६७।१।२४

(ग) सिलोक (विवाहमा गाइने)

- घ. कहाबाट आएउ जनती मनती कहासम्मको दाउ
धरती तमरे भान्जेबुहारी केमा टेकी आएउ पाउ
- ज. घरबाट आयौ जनती मनती यहीसम्मको दाउ
धरती हामरे भान्जे बुहारी 'विष्णु विष्णु' भनी टेकी आयौ पाउ
- घ. कहाबाट आएउ जनती मनती कहा बस्छौ बास
अघि खाका फुरौला घाटीमा अड्के कहाबाट फेछौ सास

- ज. घरबाट आयौ जनती मनती यहा बस्छौ बास
अधि खाका फुरौला घाटीमा अड्के नामबाट फछौ सास
- घ. कति बाटेउ नाम्लादाम्ला, कति बाटेउ कूचा
कति आएउ बूढापाका कति आएउ फुचा
- ज. धेरै बाटिऊ नाम्लादाम्ला थोरै बाटिऊ कूचा
धेरै आयौ बूढापाका थोरै आयौ फुचा
- घ. के भनी आएउ मातालाई के भनी आएउ पितालाई
के भनी आएउ देवी देउरालीलाई के भनी आएउ कोसीलाई
- ज. रतेउली खेल भनी आएउ मातालाई साथै ल्यायौ पितलाई
ध्वजापतङ्गा चढाई आयौ, देवी-देउरालीलाई हरहर भनी आयौ कोसीलाई
- घ. तुलसीको लिङ्गो सातै ठाउ बाङ्गो, सातै ठाउ लायो चरीले गाड
यिनयिन चरीको के हो नाउ, लाउछौ अर्थ कि छोड्छौ ठाउ
- ज. तुलसीको लिङ्गो सातै ठाउ बाङ्गो, सातै ठाउ लायो चरीले गाड
यिनयिन चरीको हिरामोती नाउ, लायौ अर्थ छाड्दैनौ ठाउ

स्रोत : लीला मानन्धर वर्ष ६०

मखनाहा गा.वि.स-८, मिति : २०६७।१।२५

जन्ती पक्षले घरगाउलेसाग सवाल गर्दै गाउने सिलोक

- ज. कसरी छोरी सिरी (श्री) सीता रानी
कसका छोरा लक्ष्मण राम
कसका छोरा वीर हनुमान्
कसका छोरा चन्द्रमा घाम
- घ. जनककी छोरी सिरी सीता रानी
दशरथका छोरा लक्ष्मण राम
वायुका छोरा वीर हनुमान्
दितिका छोरा चन्द्रमा घाम
- ज. कहा बस्छन् सिरी सीता रानी
कहा बस्छन् लक्ष्मण राम
कहा बस्छन् वीर हनुमान्
कहा बस्छन् चन्द्रमा घाम

घ. अयोध्यामा बस्छन् सिरी सीता रानी
दरबारमा बस्छन् लक्ष्मण राम
जङ्गलमा बस्छन् वीर अनुमान्
आकाशमा बस्छन् चन्द्रमा घाम

ज. कतिसमानकी पोखरी खनायौ
कतिसमनकी जल
कतिसमानका इष्टकुटुम्ब
कतिसमानको बल

घ. कोदालीसमानकी पोखरी खनायौ
पोखरीसमाजकी जल
आफूसमाजके इष्टकुटुम्ब
बाहा (पाखुरा) समाजकै बल

स्रोत : सुजिता कार्की वर्ष ३५

मखनाहा गा.वि.स.-३, मिति : २०६७।९।२५

गणितसम्बन्धी सिलोक

ज. एकान्तस्थलमा त पोखरी नौ भुझसी त नौ नौ थिए
तिनका साथमहा त हास नौ नौ जम्मा बसेकै थिए
हासका साथमा त फुल नौ नौ जम्मा भए हुन् कति
यसको अर्थ बताऊ पण्डितजी हो ! रेखा नछोडी रती

घ. एकान्तस्थलमा त पोखरी नौ भुझसी त नौ नौ थिए
तिनका साथमहा त हास नौ नौ जम्मा बसेकै थिए
हासका साथमा त फुल नौ नौ जम्मा भए हुन् कति
यसको अर्थ बताए पण्डित भए ६५६९ गनी

स्रोत : पुष्पा श्रेष्ठ वर्ष ६५

मखनाहा-६, मिति : २०६७।९।२५

बाह्रमासे सिलोक

बालुमा बरु तेल खूब बलले पेले कतै आउला
चर्का घाम चुसी चुसी बरु कतै पियास मेटिएला
मुसाको सिल मिलला बरु कतै संसार घुम्ने गरे
प्राणै देऊ परन्तु मूर्ख कहिल्यै रिभ्दैन कस्तै गरे

होलान् त्यसपछिका मनुष्य कलिका पानी अधर्मी सब
लुच्चा चोर छली कप्टीहरुको खोसी लिने वैभव
मासु खाई अनेक जन्तुहरुको होलान् पशुभौ अनि
गर्नन् मैथुन नित्य रात्री दिनमा क्रोधी र कामी बनी

चारें वर्ण विसें हुनेछ, कलिमा जसले सक्यो त्यै धनी
होला भेद कुनै गरिब धनीको होवैन केही पनि
भक्षाभक्ष बिसे विचार जनले त्यागी दिने छन् जब
गम्यागम्य घुमी खुला पशुसरी समभोग गर्नन् सब

स्वास्तीकै बसमा हुनन् मनुष्य सब बस्नन् कमारा बनी
सोधनन् स्त्रीसाग कार्य क्यै गरिए के गर्नुपर्ला भनी
आज्ञालङ्घन मातृपितृ सबको गर्नन् दुखाई मन
पत्नीको सब बात आदर गरी सुन्नन् र जान्न् जन

स्रोत : माया मानन्धर वर्ष ६५
मखनाहा गा.वि.स.-८, मिति : २०६७।१।२५

कर्मगीत कामको प्रकृति अनुसार असारे, दाई, संस्कार गीतमा विभाजन गरेको पाइन्छ ।
कर्मगीतमा समाजका मर्म, भाव, व्यथा, सुख, दुःख, हासो, रोहन, आदि भल्किएको पाइन्छ । यी
गीतहरुमा हास्य, करुणा, शान्त, श्रृङ्गार भावहरु व्यक्त भएको पाइन्छ ।

४.४ पर्वगीत

तीजे गीत

नपढेकी चेली

नपढेकी चेलीलाई पढेकलाई दिनु' भो

बाबा र आमाले पाप लिनु' भो

स्वामीज्यू भन्नुभयो दूधलाई मिलिक

नबुभ्नेर मैले हेरो मुखमा पिलिकक

नपढेकी चेलीलाई पढेकालाई दिन' भो
बाबा र अमाले पाप लिनु' भो

अङ्ग्रेजीमा पानीलाई भन्दारैछन् वाटर
नबुभ्नेर मैले ल्याए काचो कटर
नपढेकी चेलीलाई पढेकालाई दिनु' भो
बाबा र आमाले पाप लिन' भो

अङ्ग्रेजीमा भन्दारैछन् केरालाई बनाना
नबुभ्नेर म त घुमे त्यही फनन
नपढेकी चेलीलाई पढेकालाई दिनु' भो
बाबा र आमाले पाप लिनु' भो

स्रोत : श्यामा श्रेष्ठ वर्ष ३५

मखनाहा-६, मिति : २०६७।१।२५

दाजु र भाइ

दाजु र भाइलाई इस्कूल कलेज पठाउने
म एउटी छोरीलाई घास कटाउने
मीठो खाना दाजु र भाइलाई खुवाउने
म एउटी छोरीलाई ढिडो खुवाउने
छोरालाई कापी र कलम किन्दिने
म एउटी छोरीलाई डोको बुन्दिने
जाड, रक्सी, जुवा, तास गर्छन् छोरा जति
घर-धन्दा, मेलापात गर्छन् छोरी जति
सानैदेखि घासदाउरा छुन पाइना किताब
एउटै कोखका छोरा-छोरी कस्ते निसाफ

स्रोत : सोनु श्रेष्ठ वर्ष १३

मखनाहा-६, मिति : २०६७।१।२५

वर्ष दिनको तीजमा

वर्ष दिनको तीजमा बाबा लिन आउनु' भो
पठाएनन् स्वामीजीले फर्की जानु' भो
अलिपर चौतारीमा बस्नुस् मेरा बाबा
स्वामी मन बुझाएर आउछु बरिलै
सिमसिम पानी पर्यो शिरको टोपी रुभ्दैन

रानी तिम्ले बुभाएर यो मन बुभ्दैन
वर्ष दिनको तीज घुमिफिरी आइरहने
टाढा माती जान पाइना मन रोइरहने
तलमाथि वरिपरि दिदी-बुइनी आए हुन्
मलाई सम्झी मेरी आमा कति रुदी हुन्
छोरी आइन भनेर नरुनुहोस् आमा
अर्को सालको तीजमा आउछु बरिलै

स्रोत : निर्मला श्रेष्ठ वर्ष ३८

मखनाहा-६, मिति : २०६७।१।२५

बिहानै उठिछिन्

बिहानै उठिछिन् हातमुख धोइछिन्
खेतमा पानी लाउन गयछिन् बरि
सासू र स्वामीजीले लगाएको वचन
सम्झी-सम्झी हिक्क-हिक्क रोइछिन् बरिलै
एकैछिन बसेर पानी पनि लाइछिन्
त्यही बेला ठूलो वर्षा भएछ बरिलै
घर जान्छु भनेर अलिओर आइछिन्
माथिबड पैरा आई पुग्यो बरिलै
रातै थियो गुनिउा चोलो रातै थियो रिबन
सत्र वर्षे टुहुरीको गयो जीवन

स्रोत : तिलरुपा कार्की वर्ष ४५ अपठित
मखनाहा-६, मिति : २०६७।१।२५

तीजको बेलामा

तीजको बेलामा सबै जान्छन् माइत
आफ्नो माइती मुडलानपारि छैन साइत
तीजको बेलामा जानुपर्यो मेलामा
मै छोरीको आसु खस्यो खेला ठेलामा
देउरानी र जेठानी दर खान माइतमा
आफू चाहा कामधन्दा सागै घरमा

टाढा माइती भनेर सबैले हेपने
दिन रातको कुख चाहा कोइले नदेख्ने
सासू र आमाजूले मेरै कुरा काट्ने
जति काम गरे पनि राम्रो नदेख्ने

स्रोत : उर्मिला श्रेष्ठ वर्ष ३० अपठित
मखनाहा-६, मिति : २०६७।१।२५

भैलो गीत

भैलिनी आइन् आगन
गनिउा चोलो मागन
हरियो गोबरले लिपेउ कि
लक्ष्मी पूजा गरेउ कि
हे औसीबारो गाईतिारो भैलो

हामा तेसै आएनौ
बलिराजाले पठा' को
हामी सधै आउादैनौ
वर्ष दिनमा एकचोटि
हे औसीबारो गाई तिहारो भैलो
जसले दिन्छ मुठी
उसको सुनको गुठी
जसले दिन्छ मानो
उसको सुनको छानो
जसले दिन्छ पाथी
उसको सुनको छाती
जसले दिन्छ मुरी
उसको सुनको धुरी
हे औसीबारो गाईतिहारो भैलो

स्रोत : देवी माया श्रेष्ठ वर्ष ३० पठित
मखनाहा-६, मिति : २०६७।१।२५

देउ गीत : एक

भट्टयाउने

समुह

आ	है	भिलीमिली भिल्ला	देउसुरे
आ	है	तातो रोटी मिल्ला	देउसुरे
आ	है	भिल्लामा उडाई	देउसुरे
आ	है	खेल्दै खेल्दै	देउसुरे
आ	है	जादा जादा	देउसुरे
आ	है	बलिराजाको	देउसुरे
आ	है	आगनैमा	देउसुरे
आ	है	पुग्दामा क्यारे	देउसुरे
आ	है	बलिराजाले	देउसुरे
आ	है	सोधनुभयो	देउसुरे
आ	है	केको भिल्ला	देउसुरे
आ	है	भनीकन	देउसुरे
आ	है	सोध्दा क्यारे	देउसुरे
आ	है	हामीले पनि	देउसुरे
आ	है	उत्तर दियौ	देउसुरे
आ	है	वर्षे दिनको	देउसुरे
आ	है	तिहारको भिल्ला	देउसुरे
आ	है	मखमली र	देउसुरे
आ	है	सयपत्रीको	देउसुरे
आ	है	भिल्ल उडाई	देउसुरे
आ	है	जादा जादा	देउसुरे
आ	है	बलिराजाको	देउसुरे
आ	है	महातारीले	देउसुरे
आ	है	लिपेको दलान	देउसुरे
आ	है	कुल्चन आयौ	देउसुरे
आ	है	आउादा क्यारे	देउसुरे

आसिक

आ	है	यसै घरकी	देउसुरे
---	----	----------	---------

आ	है	महातारीले	देउसुरे
आ	है	नाड्लामा	देउसुरे
आ	है	निकाल्नु भयो	देउसुरे
आ	है	हे मोर भाइ हो	देउसुरे
आ	है	आसिक दिन	देउसुरे
आ	है	सुरु गरौ	देउसुरे
आ	है	यसै घरका	देउसुरे
आ	है	पिताजीले	देउसुरे
आ	है	ढुङ्गा छुदा	देउसुरे
आ	है	सुनै हवस्	देउसुरे
आ	है	माटो छुदा	देउसुरे
आ	है	अन्नै हवस्	देउसुरे
आ	है	यसै घरका	देउसुरे
आ	है	गाई गोठ	देउसुरे
आ	है	फस्टाउादै जाऊन्	देउसुरे
आ	है	यसै घरका	देउसुरे
आ	है	परेवी पन्छी	देउसुरे
आ	है	उड्दामा क्यारे	देउसुरे
आ	है	छानै ढाकून्	देउसुरे
आ	है	यसै घरमा	देउसुरे
आ	है	धनधान्यले	देउसुरे
आ	है	पूणै हवस्	देउसुरे
आ	है	देउसेले दे'को	देउसुरे
आ	है	आसिक सबै	देउसुरे
आ	है	थपक्कै लागोस्	देउसुरे
आ	है	लेकको काने	देउसुरे
आ	है	आँलाको माने	देउसुरे
आ	है	आसिक दिन	देउसुरे
आ	है	यति नै जाने	देउसुरे

विभिन्न चाडपर्वहरूमा गाइने गीत नै पर्व गीत हो । यसमा तीजमा गाइने गीत तीजगीत, दसैँमा गाइने मालसिरी, दीपावलीमा गाइने गीत देउसी-भैलो गीत आदि पाइन्छन् । यी गीतहरूले संस्कार, परम्परा, रीति-रिवाज, सुख-दुःख, रोहन-हासोलाई समेटेको पाइन्छ । यी गीतहरूमा करुणा, शान्त, हास्य, भावहरू व्यक्त भएको पाइन्छ ।

निष्कर्ष

नेपालको मध्यमाञ्चलमा अवस्थित धनुषा जिल्ला अन्तर्गत मखनाहा गा.वि.स. सांस्कृतिक विविधताले भरिइएको गाउँ हो । यहाँ विभिन्न जातजातीका मानिसहरूको बसोवास रहेको छ । यहाँका मानिसहरूको आ-आफ्नै किसिमका संस्कृति, रीतिरिवाज र जीवनशैली छन् । यस गाउँमा राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय भौतिक सुविधाहरूले सम्पन्न भएको कारण यहाँको जनजीवन क्रमशः आधुनिकता तिर ढल्किदै गएको छ तर पनि परम्परागत लोकसंस्कृति जीवन्त रहेको छ । विशेषतः यस भेकमा मनाइने उत्सव, संस्कार, पर्वका साथै घास-दाउरा, मेला-पात, ढिकी-जातो जस्ता काम गर्दा समेत विभिन्न खालका लोकगीतहरू गाउने चलन भएकाले यस अध्ययन प्रतिवेदनमा परेका लोकगीतहरू धनुषा जिल्ला अन्तर्गत मखनाहा गा.वि.स. मा खास बसोवास गर्दै आएका आमा-बुवा, दिदी-बहिनी, दाजु-भाइ, इष्ट-मित्र सर-संगतीहरूसाग घरमा होस वा बाटामा होस्, घाटमा होस वा हाटमा भेट हुदा उहाँहरूको प्रत्यक्ष भोगाइ, गराइ र अनुभवबाट प्राप्त लोकगीतहरूको संलग्न गरिएको छ । समयको अभाव अथवा वर्षभरिमा आउने चाड पर्व मेला-पात, असार-मंसिर दशैं, तिहार आदि अवसर प्राप्त नभएता पनि भरिसक्य सम्पूर्ण रूपमा समेटने प्रयास यसमा भएको छ । खासै गरेर यसमा संकलन गरिएका गीतहरू असार, दाई गीत, बालन, बालगीत, बाह्रमासे, जेठे, दोहोरी, भजन, कर्म गीत, पर्व गीत, सगिनी, तीजे आदि रहेका छन् ।

पाचौं परिच्छेद

धनुषा जिल्ला अन्तर्गत मखनाहा गा.वि.स. मा प्रचलित

लोकगीतहरूको वर्गीकरण

५.१ पृष्ठभूमि

लोकगीत व्यक्तिगत प्रतिभाका सृजनाबाट प्रस्तुत गरिने गीत नभई लोकप्रतिभाका सहज सृजनाबाट अभिव्यक्त हुने गीत हो । यो मौखिक परम्परा वा श्रुतिपरम्पराद्वारा पुस्तौँ-पुस्तामा सदैँ आउछ । मुखमुखै टिपेर गाइने र कानकानै सुनरे मन रमाउने यसै परम्परामा नेपाली

लोकजीवनमा पुस्तौदेखी लोकगीतहरु हुर्किएका, मौलाएका र भाङ्गिएका छन् । (कृष्ण प्रसाद पुराजुली, पूर्ववत्, पृ. १४८) नेपाली जनजीवनको यो साङ्गीकित क्षेत्र ज्यादै फराकिलो र फाटिलो छ । लोकजीवनमा लोकगीत तत्कालै रचेर गाइने भए तापनि यी प्रभावपूर्ण हुन्छन् । लोकगीतमा लोकका आसु, हासो, हर्ष, उल्लास, पीडाव्यथा, मिलनविछोड आदिका अनुभूति अभिव्यक्त भएका हुन्छन् ।

लोकसाहित्यका विभिन्न विधाहरु मध्ये सबैभन्दा प्रचलित एवम् लोकप्रिय विधाका रूपमा रहेको लोकगीतका अनेक प्रकारहरु हुन्छन् । प्रत्येक जाति, समुदाय र क्षेत्रका आ-आफ्नै खालका संस्कृति, रीतिरिवाज, चालचलन र परम्परा हुन्छन् । त्यसैअनुसार त्यहा गाइने लोकगीतहरु पनि फरकफरक हुन्छन् । त्यसैले लोकगीतको कुनै खास वर्गीकरणभित्र सबै खालका लोकगीतहरुलाई समेट्न कठिन हुन्छ ।

धनुषा जिल्ला अन्तर्गत मखनाहा गा.वि.स. मा पनि आफ्नै खालका संस्कृति, रीतिरिवाज, चालचलन र परम्पराहरु छन् । यहा पनि अनेक खालका लोकगीतहरु गाइन्छन् । यहा गाइने सबै प्रकारका लोकगीतहरुलाई समेट्ने गरी यस क्षेत्रमा संकलित लोकगीतलाई आफ्नै किसिमले वर्गीकरण गर्नु उपयुक्त हुन्छ । त्यसैले विभिन्न विद्वानहरुले गरेका लोकगीतका पूर्वोक्त वर्गीकरणहरुलाई आधार मनेर धनुषा जिल्ला अन्तर्गत मखनाहा गा.वि.स. मा गाइने लोकगीतहरुलाई यहा सरचना र सहभागिताका आधारमा वर्गीकरण गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

५.२ संरचनाका आधारमा वर्गीकरण

लोकगीतका सन्दर्भमा संरचना भन्नाले लोकगीतको वनोट वा बुनोट भन्ने बुझिन्छ । लोकगीतको आन्तरिक वा बाह्य गरी दुई प्रकारको संरचना हुन्छ । बाह्य संरचनालाई आवरण वा पहिरन पनि भनिन्छ । यस बाह्य संरचना अन्तर्गत भाषा, लय, पंक्ति, अनुच्छेद, संङ्कथनजस्ता कुराहरु पर्दछन् । यी सबैको सामुहिक र कलात्मक समन्वयबाट नै लोकगीतको बाह्य संरचना निर्माण भएको हुन्छ । लोकगीतको आन्तरिक संरचना चाहि वस्तुको सिलसिलेवार संयोजन गरिएको सारपूर्ण टुङ्ग्याउनी हो । (ऐजन्, पृ. ७६) लोकगीतको यही आन्तरिक संरचनामा भाव, अन्तर्लय, बिम्ब, प्रतीक, अलङ्कार आदिको भावात्मक र कलात्मक संयोजनबाट उच्च सौन्दर्यको सृष्टि भएको हुन्छ । संरचनाका आधारमा धनुषा जिल्ला अन्तर्गत मखनाहा गा.वि.स.मा गाइने लोकगीतहरुलाई लघुतम, लघु र कथात्मक गरी तीन प्रकारमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ :

(क) लघुतम लोकगीत

कविता जस्तै लोकगीतमा पनि लघुतम रूप प्रचलित रहेको पाईन्छ । भावको एक तीव्र भिल्का यस्ता गीतमा तरङ्गित भएको हुन्छ । धनुषा जिल्ला अन्तर्गत मखनाहा गा.वि.स. मा प्रचलित बालगीतलाई यसप्रकारका गीत अन्तर्गत राख्न सकिन्छ । यहा प्रचलित लघुतम बालगीतको एक नमुना यस प्रकार छ :

हु तु तु तु पन्जा
बाघपन्जा
कपर्दी खेल्दा क्या मज्जा

(ख) लघु लोकगीत

गीत छोटो, छरितो सटीक विषयवस्तु अनुसारको भावनालाई प्रस्तुत गर्ने खालका लघुतम भन्दा लामा लोकगीतलाई लघुगीत भनी नामाकरण गर्न सकिन्छ । लघुतम गीतका तुलनामा यस्ता प्रकारका गीत केही विस्तृत आकारका हुन्छन् । यस अन्तर्गत धनुषा जिल्ला अन्तर्गत मखनाहा गा.वि.स. प्रचलित दाई, तीजे, देउसी, भैलो, एकोहोरी, दोहोरीजस्ता गीतहरु पर्दछन् ।

जस्तै : तीजको रहर आयो वरि लै !

(ग) कथात्मक गीत

कथात्मक गीतको संरचना लघुतम र लघुगीतको भन्दा लामो हुन्छ । यस्ता गीतले कथात्मक आयाम र गाथात्मक स्वरूप प्राप्त गरेका हुन्छन् । धनुषा जिल्ला अन्तर्गत मखनाहा गा.वि.स.मा प्रचलित सागिनी, बालनजस्ता गीतहरुलाई यसप्रकारका गीत अन्तर्गत राख्न सकिन्छ ।

जस्तै : बुवाका घरमा नवै जोर परेवी

है बाबा नवै जोर परेवी ।

५.३ सहभागिताका आधारमा वर्गीकरण

लोकगीतको प्रस्तुतीकरणमा हुने सहभागिताका आधारमा पनि धनुषा जिल्ला अन्तर्गत मखनाहा गा.वि.स. मा गाइने नेपाली लोकगीतहरुलाई एकलगीत, दोहोरीगीत र समूहगीत गरी तीन वर्गमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।

(क) एकलगीत

एक मात्र व्यक्तिले एकलै गाउने गीतलाई एकलगीत भनिन्छ । विभिन्न लय र भाकामा गाइने एकलगीत छोटा, मीठा र छरिता हुन्छन् । छोटा हुने हुनाले छोटो समयमै यस्ता गीतहरु गाउन र सुन्न सकिन्छ । सामान्य किसिमका नेपाली वाद्यवादन मादल, बासुरी आदिका साथमा गाइने एकलगीतमा नृत्य पनि प्रस्तुत गर्न सकिन्छ । एकलगीतमा मायाप्रीति लगायत अन्य विविध विषयवस्तु पनि समेटिएका हुन्छन् । धनुषा जिल्ला अन्तर्गत मखनाहा गा.वि.स. मा यस्ता एकलगीतहरु निकै प्रचलित छन् ।

जस्तै : खाने भए खाऊ पानी सारे,

जाने भए जाऊ माया मारेर ।

(ख) दोहोरीगीत

दुई व्यक्ति वा दुई पक्षका बीच सवाल-जवाफ गर्दै गाइने गीतलाई दोहोरी गीत भनिन्छ । यसलाई जुवारी पनि भन्ने गरिन्छ । दोहोरीगीत विशेष गरेर युवायुवतीका बीच अथवा युवाहरुको समूह र युवतीहरुको समूहका बीच गाइन्छन् । परिचयबाट शुरु हुने यस्ता गतिका बीचबीचमा मायाप्रीतिका अनेक प्रसङ्गहरु ल्याएर ख्यालठट्टा पनि गरिएको हुन्छ । यस्ता गीत गाउदा सवाल अनुसारको जवाफ गीतमै दिनुपर्ने हुदा गायक-गायिकाहरु सजग र चनाखा रहन्छन् । यस्ता गीत गाउन तार्किक शक्ति र सृजनशीलताको पनि आवश्यकता पर्दछ । विभिन्न भाका र लयमा गाइने दोहोरीगीतले स्रोतहरुलाई मनोरञ्जन प्रदान गर्नुका साथै उनीहरुमा कुतूहलता र उत्सुकता समेत जगाउने गर्दछन् । यस्ता गीत धनुषा जिल्ला अन्तर्गत मखनाहा गा.वि.स. मा निकै प्रचलित छन् ।

जस्तै : कसकी छोरी कस्की हौं बुहारी

शक्ति भए आउ, खेलौं जुवारी

(ग) समूहगीत

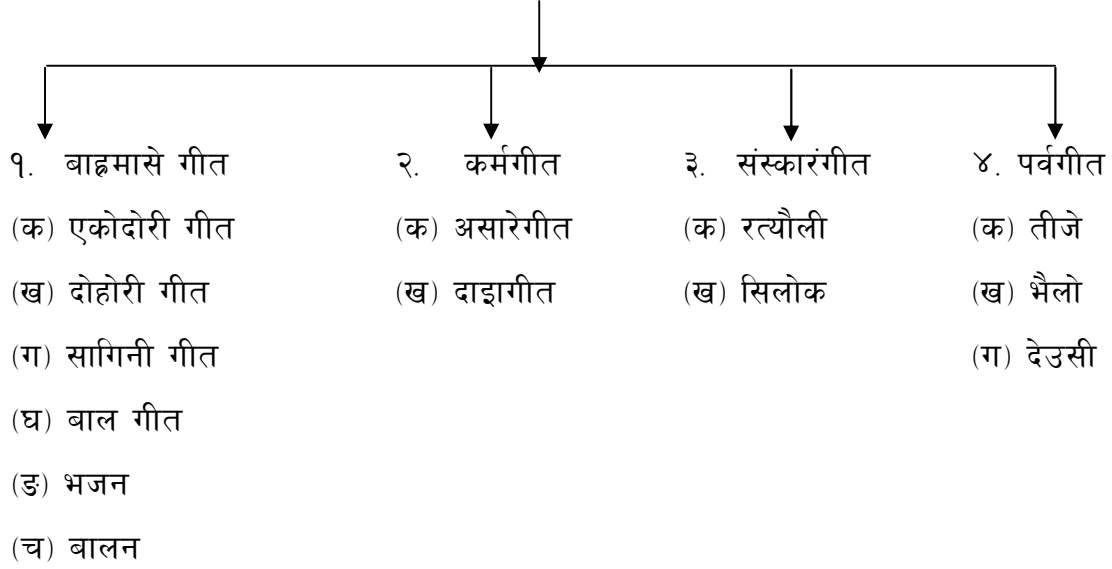
समूहका बीच वा सामूहिक रुपमा गाइने गीतलाई सामूहिक गीत भनिन्छ । यस्ता गीतमा पहिले एक व्यक्तिले गीतको भाका भिक्छ वा उठान गर्छ र त्यसैमा भाका मिलाएर गीत अगाडि बढाउन अन्य व्यक्तिहरुले स्वर थप्छन् । यस्ता गीतहरुमा सामान्य किसिमका वाद्यवादन मादल, बासुरी, खैजडी, मुजुरा आदिको प्रयोग गरिन्छ । धनुषा जिल्ला अन्तर्गत मखनाहा गा.वि.स. मा प्रचलित सागिनी, बालन र भजनजस्ता गीतहरुलाई समूहगीत अन्तर्गत राख्न सकिन्छ ।

जस्तै : कर्पूर गौरम् करुणा वतारम्

संसार सारं भुजेन्द्र हारम् ।

उपर्युक्त वर्गीकरणमा धनुषा जिल्ला अन्तर्गत मखनाहा गा.वि.स. मा गाइने सम्पूर्ण गीतहरु समेटिन नसक्ने हुदा यहा प्रचलित सबै खालका लोकगीतहरुलाई समेट्न विभिन्न विद्वान्हरुले गरेका लोकगीतका पूर्वोक्त वर्गीकरणलाई आधार मानी यहाका लोकगीतहरुलाई मोटामोटी रूपमा चार प्रकारमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।

धनुषा जिल्ला अन्तर्गत मखनाहा गा.वि.स. मा प्रचलित लोकगीतहरु

१. बाह्रमासे गीत

बाह्रै महिनामध्ये जुनसुकै ऋतु वा महिनामा गाउन सकिने गीतलाई बाह्रमासे गीत भनिन्छ । कुनै विशेष परम्परा, संस्कार, रीतिस्थिति वा समयविशेषको वास्ता नगरी जुनसुकै समयमा पनि गाइने हुनाले बाह्रमासे गीतलाई सामान्यगीत पनि भनिएको पाइन्छ । बाह्रमासे गीत छोटो र छरितो हुन्छन् । लोकजीवनका भावतरङ्गहरु यस्ता गीतमा तरङ्गित भएका हुन्छन् । विशेषगरी युवायुवतीका प्रेममय भावनाहरु अभिव्यक्ति हुने यस्ता गीतमा लोकजीवनका दुःख-सुख, हर्ष-विस्मान, हासो-आसु, आशा-निराशाका साथै लोकजीवनका विधि-व्यवहार र मान्यतहरुको समेत चित्रण भएको हुन्छ । यस्ता बाह्रमासे गीत धनुषा जिल्ला अन्तर्गत मखनाहा गा.वि.स. मा निकै लोकप्रिय रहेका छन् । यहा प्रचलित एकोहोरी, दोहोरी, सागिनी, बालन, भजन, बालगीतजस्ता गीतहरुलाई यस वर्गका गीत अन्तर्गत राख्न सकिन्छ ।

जस्तै : धानलाई रोप्नु धुपुमा धुपु हातैमा क्यू लिउाला,

अरुलाई भने बोली र बचन हजुरलाई ज्यू दिउाला ।

२. कर्मगीत

नेपाल कृषि प्रधान देश भएकोले यहाको अधिकांश ग्रामीण समाज कृषि व्यवसायमा नै निर्भर रहेको छ । धनुषा जिल्ला अन्तर्गत मखनाहा गा.वि.स. मा बसोबास गर्ने अधिकांश मानिसहरुको मुख्य व्यवसाय कृषि नै हो । कृषि सम्बन्धी विभिन्न कर्मा गर्दा शारीरिक थकान मेट्न र मनोरञ्जन प्राप्त गर्न यहाका मानिसहरुले लोकगीत गाउने गर्दछन् । यसरी कामका सिलसिलामा गाइने गीतहरु नै कर्मगीत हुन् । कुनै पनि काम गर्दा श्रम-परिहारका निम्ति गाइने भएकोले यस्ता गीतलाई श्रमगति पनि भन्ने गरिएको हो । (चूडामणि बन्धु, (२०५८), पृ. १२३)

नेपाली लोकसाहित्य, (काठमाडौं : एकता चुक्स) कर्मगति अन्तर्गत असारमा धान रोप्दा गाइने आसारेगीत, मङ्सिरमा धान भियाउने बला दाइा गर्दा गाइने दाइागीत पर्दछन् ।

जस्तै : मियोका टुप्पामा बसी गए कैली,
आजका दयेरेलाई घिउका चैली ।

३. संस्कारगीत

हाम्रो समाजमा धर्म र संस्कृतिको महत्वपूर्ण स्थान रहि आएको छ । यहाका धेरैजसो बासिन्दाहरुले हिन्दू धर्म अनुसार विभिन्न संस्कार कर्महरु गर्दै आएका पाईन्छन् । जन्मदेखि मृत्युपर्यन्तका सम्पूर्ण संस्कारहरु धर्म र संस्कृतिसाग नै सम्बद्ध छन् । नेपाली जनजीवनमा जन्म, छैटी, न्वारन, पास्नी, व्रतवनध, विवाह, मृत्युजस्ता संस्कारकर्म गर्ने प्रचलन रहेको छ । यस्ता संस्कारकर्म गर्दा विभिन्न किसिमका गीतहरु गाउने गरिन्छ । मखनाहा गा.वि.स.मा अन्य संस्कारकर्ममा त्यति गीत गाउने प्रचलन छन् । तर विवाह संस्कारका क्रममा यहा रत्यौली, सिलोक र खाडोजस्ता गीतहरु गाइन्छ । त्यसैले यहा प्रचलित रत्यौली, सिलोक र खाडोजीतहरुलाई संस्कारगीत अर्नात राख्न सकिन्छ ।

जस्तै : अनाधनी धनो देवः शेख चक्र गदा घर,
अक्षयम् पुण्डरीकाक्ष प्रेत मोक्ष प्रदोभव ।

४. पर्वगीत

चाडपर्व सिङ्गो नेपाली संस्कृतिकै एक महत्वपूर्ण पक्ष हो । आफ्ना रीतिरिवाज, परम्परा, धर्म, संस्कृतिलाई जीवन्त राख्न र मनोरञ्जन प्रदान गर्न चाडपर्वले महत्वपूर्ण, भूमिका खेलेका हुन्छन् । धनुषा जिल्ला अन्तर्गत मखनाहा गा.वि.स. मा दशौ, तिहार, तीजजस्ता चाडपर्वहरु धूमधामसाग मनाउने गरिन्छ । यहा तिहारमा देउसी, भैलो र तीजमा तीजे गीतहरु गाईन्छन् । त्यसैले पर्वगीत अन्तर्गत यहाका देउसी, भैलो र तीजे गीतहरुलाई राख्न सकिन्छ ।

जस्तै : भैलेनी आयौं आगन,
गुन्यू चोलो मागन ।

५.४ निष्कर्ष

नेपाल अधिराज्यको मध्यमाञ्चलमा अवस्थित धनुषा जिल्ला अन्तर्गत मखनाहा गा.वि.स. लोकसाहित्यका दृष्टिले धनी छ। लोकसाहित्यका अन्य विधाहरु भन्दा पनि लोकगीत यहा सबैभन्दा बढी लोकप्रिय रहेको देखिन्छ।

धनुषा जिल्ला अन्तर्गत मखनाहा गा.वि.स. मा प्रचलित लोकगीतहरुलाई तिनीहरुका प्रकृति हेरी बाह्रमासे, कर्म, पर्व र संस्कारगीत गरी जम्मा चार वर्गमा वर्गीकरण गरिएको छ। बाह्रमासेगीतहरु यहा जुनसुकै समयमा पनि गाइन्छन्। अन्य गीतहरु चाहा विशेष समय र सन्दर्भ अनुसार गाइन्छन्। दाङ्गागीत मंसिरमा दाउनी/दाङ्गा गर्दा र असारेगीत असारमा धान रोप्दा गाइन्छ। त्यस्तै यहा तिहारमा देउसी, भैलो र तीजमा तीजे जस्ता पर्वगीतहरु गाइन्छन्। यहाका विभिन्न संस्कारमा गाइने रत्यौली र खाडो गीत प्रमुख रहेक छन्।

धनुषा जिल्ला अन्तर्गत मखनाहा गा.वि.स. मा गाइने यस्ता विभिन्न प्रकारका लोकगीतहरुले यहाका गाउाघर, पाटी, पौवा, चौतारी, डाडाकाडा, मेलापात आदिलाई नै गुञ्जायमान बनाएका छन्। यहा गाइने लोकगीतले परम्परादेखी चलिआएका धर्म, संस्कृति र परम्पराको संरक्षण गरिरहेका छन्। यसका साथै मानव जीवनका कथाव्यथा, हर्षउल्लास आदिलाई पनि सरल, सहज, छरितो र सजिलो तवरले अभिवक्त गरी मनोरञ्जनात्मकता समेत प्रदान गरेका छन्। यहा गाइने विभिन्न प्रकारका लोकगीतहरुमा यहाका मानिसका दुःखसुखका साथै गरिबीका कारण उत्पन्न अनेक सामाजिक समस्याको अभिव्यक्ति पनि पाइन्छ। यहा गाइने विभिन्न विषय समेटिएका नेपाली लोकगीतको आफ्नै सास्कृतिक महत्व रहेको छ।

छैठो परिच्छेद

उपसंहार र निष्कर्ष

६.१ उपसंहार

मखनाहा गा.वि.स.मा प्रचलित लोकगीतहरुको संकलन, वर्गीकरण र विश्लेषण शीर्षकको यस अध्ययन प्रतिवेदनको पहिलो परिच्छेदमा अध्ययन प्रतिवेदनका समस्या, उद्देश्य, औचित्य, सीमाङ्कन, अध्ययन प्रतिवेदनका रुपरेखा आदिको परिचय दिइएको छ।

दोस्रो परिच्छेदमा धनुषा जिल्ला अन्तर्गत मखनाहा गा.वि.स. को संक्षिप्त परिचय दिइएको छ। यस क्रममा मखनाहा गा.वि.स.को नामाकरण, ऐतिहासिक पृष्ठभूमि, भौगोलिक परिचय,

हावापानी, शैक्षिक स्थिति, स्वास्थ्य केन्द्र, गतिविधि साहित्यिक र सामाजिक तथा सांस्कृतिक अवस्थाका बारेमा सामान्य जानकारी गराइएको छ ।

परिच्छेद तीनमा लोकसाहित्यको एक प्रमुख अङ्ग लोकगीतको संक्षिप्त सैद्धान्तिक परिचय दिइएको छ । यस क्रममा विभिन्न उपशीर्षक अन्तर्गत लोकसाहित्यको परिचय, लोकगीतको परिभाषा, वर्गीकरण र विशेषता आदिवारे चर्चा गरिएको छ ।

परिच्छेद चारमा धनुषा जिल्ला अन्तर्गत मखनाहा गा.वि.स. मा प्रचलित नेपाली भाषाका लोकगीतको संकलन प्रस्तुत गरिएको छ र संकलित गीतलाई वर्गीकृत रूपमा राखिएको छ ।

परिच्छेद पाचमा धनुषा जिल्ला अन्तर्गत मखनाहा गा.वि.स. मा प्रचलित नेपाली लोकगीतहरूलाई प्रथमतः संरचना र सहभागिताका आधारमा वर्गीकरण गर्ने प्रयास गरिएको छ । यस्तो वर्गीकरण अन्तर्गत यहाका सम्पूर्ण लोकगीतहरू समेटिन नसकेकोले यहाका लोकगीतहरूलाई समग्र रूपमा बाह्रमासे गीत, कर्म गीत, संस्कार गीत र पर्व गीत गरी जम्मा चार प्रकारमा वर्गीकरण गरी सबै प्रकारका लोकगीतको सामान्य परिचय प्रस्तुत गरिएको छ । बाह्रमासे गीत अन्तर्गत पर्ने एकोहोरी, दोहोरी, सागिनी, बालगीत, भजन र बालनजस्ता गीतहरू यहा बाह्रै महिना गाईन्छन् । यस्ता गीतले मानव जीवनका सम्पूर्ण पक्षलाई छोएको हुन्छन् । कर्मगीत अन्तर्गत पर्ने असारे, दाइ गीतहरूले यहा गरिने कामको परिचय दिनुको साथै यिनमा यहाको कृषक जीवनका भोगाइ र मनोदशाहरू व्यक्त भएका हुन्छन् । संस्कारगीत अन्तर्गत पर्ने रत्यौली, सिलोक, खाडोजस्ता गीतहरूले यस जिल्ला अन्तर्गत पर्ने मखनाहा गा.वि.स. को परम्परित संस्कारको संरक्षण गर्दै आएका छन् । तीजे, भैलो, देउसीजस्ता पर्वगीतहरूले धनुषा यस जिल्ला अन्तर्गत पर्ने मखनाहा गा.वि.स. मा प्रचलित चाडपर्वहरूको जानकारी गराउँछ ।

६.२ निष्कर्ष

प्रस्तुतिका दृष्टिले धनुषा जिल्ला अन्तर्गत मखनाहा गा.वि.स. मा प्रचलित सबै लोकगीतहरू आ आफ्नै किसिमका छन् । कुनै गीतहरू पुरुषद्वारा मात्र गाइन्छन् भने कतिपय गीतहरू महिलाहरूले मात्र गाउने गर्दछन् । जस्तै यहा बालन, खाडो, दाइजस्ता गीतहरू पुरुषले मात्र गाउने भने तीजे, रत्यौली, सागिनी, भैलो जस्ता गीतहरू महिलाले मात्र गाउँछन् । त्यस्तै कुनै गीतहरू महिला र पुरुष दुबैले गाउने गर्दछन् : जस्तै एकोहोरी, दोहोरी, बालगीत, सिलोक, असारे आदि । यहा गाइने कतिपय लोकगीतहरू आख्यानरहित छन् भने कतिपय गीत सूक्ष्म आख्यानान्तात्मक छन् । आख्यानान्तात्मक गीतहरूमा सागिनी, बालन, खाडोजस्ता गीतहरू पर्दछन् । यी गीतहरू कुनै एकल गायनमा आधारित छन् भने कुनै दोहोरो गायनमा आधारित छन् । त्यस्तै कतिपय लोकगीतहरू

सामूहिक गायनमा आधारित छन् । तीजे, भैलो, देउसी, सागिनी, बालन आदि गीतहरु सामूहिक रुपमा गाइन्छन् भने दाइ, खाडो आदि गीतहरु एकल रुपमा गाइन्छन् । त्यस्तै असारे, सिलोकजस्ता गीतहरु चाहा एकलै गाउनुका साथै दोहोरीका रुपमा पनि गाईन्छन् ।

मखनाहा गा.वि.स.मा गाइने लोकगीत यहाको समाजको भावभूमि उतारिएको पाइन्छ । यहाका लोकगीतहरुमा लोकजीवनका विरह-वेदना, मिलन-विछोड, घात-प्रतिघात, पारिवारिक असन्तुष्टि, आर्थिक र प्राकृतिक चित्रण नारीहरुका बाध्यता, विवशता र गृहस्थी जीवनका तीतामीठा अनुभूतिलाई व्यक्त गरिएको हुन्छ ।

मखनाहा गा.वि.स.का सबैजसो लोकगीतमा सामाजिक जीवनको चित्रण कुनै न कुनै रुपमा गरिएको पाइन्छ । समाज नै लोकगीतको सिर्जनास्थल हो । लोकगीतमा जे व्यक्त गरिएको हुन्छ त्यो समाजसापेक्ष नै हुन्छ । समाजमा विद्यमान कृषि पेसा, मानवीय माया-ममता, संयोग-वियोग, युवायुवतीमा हुने प्रेमभाव बालबालिकाप्रति समाजको चासो, गरिबी, अशिक्षा आदि विषयवस्तु चित्रण, आर्थिक जीवनको चित्रण, लवाई खवाई सम्बन्धी कुराहरुको चित्रण पनि पाईन्छ । यी गीतमा प्राकृतिक सौन्दर्यको चित्रण पनि जिवन्त रुपमा गरिएइको हुन्छ ।

संरचनाका दृष्टिकोणले हेर्दा यहाका लोकगीतमा विविधता पाइन्छ । यहा प्रचलित कतिपय लोकगीतमा स्थायी र अन्तरा दुबै पाइन्छन् भने कतिपय लोकगीतमा स्थायीको व्यवस्था देखिदैन । यहा गाइने गीतमा एक पाउमा न्यूनतम दुई तीन अक्षरदेखि लिएर अधिकतम बाईस-चौबीस अक्षरसम्म रहेको पाइन्छ । यहाका लोकगीतहरु न्यूनतम दुई पंक्तिमा हुन्छन् भने अधिकतम विस्तारित गीतको प्रचलन पनि यहा देखिन्छ ।

लय वा भाकाका दृष्टिले पनि यहाका लोकगीतहरुमा विविधता पाइन्छ । यहाका लोकगीतमा प्रचलित लोकप्रिय भाका चाहा चुड्के र भ्याउरे हुन् । यी गीतहरुका धेरैजसो पहिलो पंक्ति लगायत संगित मिलाउन र दोस्रो पंक्ति गीतको मूल भाव व्यक्त गर्न प्रयोग भएको देखिन्छ । यहाका कतिपय गीतहरु छोटो लयमा र कुनै लामा लयमा गाइन्छन ।

अभ्रसम्म पनि नेपाली लोकगीतका छन्द र लयको व्यवस्थित अध्ययन भइनसकेकाले यस सम्बन्धी कतिपय समस्याहरु रहेका छन । यति हादाहादैपनि लयगत भेदहरुको पहिचान गर्न स्थानीय प्रचलन अनुसार ती लयहरुको नामाकरण गरिएको पनि देखिन्छ ।

धनुषा जिल्ला अन्तर्गत मखनाहा गा.वि.स. मा प्रचलित लोकगीतमा प्रयुक्त भाषिक स्वरुप पनि आफ्नै प्रकारको छ । यस क्षेत्रका लोकगीतमा कृत्रिमता वा बनावटरहित सरल, सरस, स्वाभाविक भाषाको प्रयोग भएको पाइन्छ । यहाका लोकगीतमा पर्याप्त मात्रामा स्थानीय भाषिकका शब्दहरुको प्रयोग भएको पाईन्छ । अङ्ग्रेजी, हिन्दी आदि आगन्तुक शब्दका परिवर्तित रुप पनि यी

गीतमा प्रयोग भएको देखिन्छ । यहाका लोकगीत लोकतत्वले भरिएका हुन्छन् र लोकविश्वास, लोकका मान्यता एवम् स्थानीय बोलचालका भाषा, थेगा, आदिको प्रयोगले यिनमा रोचकता र कौतूहलता थपिएको देखिन्छ ।

यहा संकलित गीतमा प्रयोग भएका अनुकरणात्मक शब्दले श्रुतिमाधुर्य थपेका छन् भने निपातको प्रयोगले अभिव्यक्तिलाई तिख्खर बनाएका छन् । यहाका लोकगीतहरु वर्णनात्मक र विवरणात्मक शैलीमा प्रस्तुत गरिएका छन् । यहाका कतिपय लोकगीतहरु संवादात्मक शैलीमा प्रस्तुत गरिएका पाइन्छन् भने कतिपय लोकगीतहरु लोकका अन्तर्हृदयका भावनाहरुलाई एकालापीय रुपमा प्रस्तुत गरिएका पनि देखिन्छन् । यहाका लोकगीतहरु एकल, युगल, सामूहिक एवं अभिनयात्मक रुपमा प्रस्तुत गरिएका हुन्छन् ।

निष्कर्षमा के भन्न सकिन्छ भने मखनाहा गा.वि.स.का लोकगीतमा यहाको स्थानीय लोकधारणा, सामाजिक परिवेश, आर्थिक अवस्था, धार्मिक विश्वास, शैक्षिक स्थितिका साथै लोकमानसका विविध पक्षको चित्रण गरिएको पाइन्छ । त्यसैगरी यिनमा यहाका मानिसका आसु-हासो, मिलन-विछोड, उत्साह-उमङ्ग भाव पनि प्रकट भएका हुन्छन् ।

६.३ सम्भाव्य शोधशीर्षकहरु

धनुषा जिल्ला अन्तर्गत मखनाहा गा.वि.स. का लोकगीतको संकलन र अध्ययनसाग सम्बन्धित प्रस्तुत अध्ययन प्रतिवेदन प्रतिवेदन यहाका लोकगीतको अध्ययनका क्षेत्रमा अवश्यै महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएको छ, तापनि लोकसाहित्यको पूर्णाङ्ग अध्ययन प्रस्तुत अध्ययन प्रतिवेदनमा पनि हुन सकेको छैन । यसमा लोकसाहित्यको एउटा विधा लोकगीतलाई मात्र समेटिएको छ । त्यसैले भविष्यमा यहा लोकसाहित्यका अन्य विधाहरुको पनि अध्ययन गर्नु आवश्यक छ । त्यसैले मखनाहा गा.वि.स.का लोकसाहित्यका सम्पूर्ण पक्षलाई समेट्ने गरी भविष्यमा शोधकार्य गर्नका लागि निम्नलिखित अध्ययन प्रतिवेदन शीर्षकहरु सम्भाव्य देखिन्छन् :

- (१) नेपाली लोकसाहित्यमा धनुषा जिल्ला अन्तर्गत मखनाहा गा.वि.स. को योगदान
- (२) धनुषा जिल्ला अन्तर्गत मखनाहा गा.वि.स. मा प्रचलित लोककथाहरुको अध्ययन
- (३) मखनाहा गा.वि.स.मा प्रचलित उखान-टुक्काको अध्ययन

सन्दर्भग्रन्थ-सूची

(क) पुस्तक

१. अनिल, सन्तराम, (१९७५) *कन्नोज लोकसाहित्य*, दिल्ली : अभिनव प्रकाशन,
२. आर. डि. र एल. एल., (२०२३) *नेपालका विभिन्न जाति र लोकगीत : एक परिचय*, ललितपुर : जगदम्बा प्रकाशन ।
३. उपाध्याय, केशव प्रसाद, (२०४८) *पूर्वीय साहित्य सिद्धान्त*, (दो.सं.), काठमाडा. : साभा प्रकाशन ।
४. उपाध्याय, कृष्णदेव, (१९९८) *लोकसाहित्यकी भूमिका* (सा.सं.), प्रयाग : साहित्य भवन लिमिटेड ।
५. कन्दङ्वा, काजीमान, (२०२०) *नेपाली जनसाहित्य*, काठमाडौं, रायल नेपाल एकेडेमी ।
६. कोइराला, कृष्णराज, (२०४९) *नेपालीलोकगति सङ्ग्रह*, विराटनगर : कोइराला प्रकाशन ।

७. कोइराला, शम्भुप्रसाद, (२०५५) *लोकसाहित्य सिद्धान्त र विश्लेषण*, विराटनगर : धरणीधर पुरस्कार प्रतिष्ठान ।
८. गिरी, जीवेन्द्रदेव, (२०५७) *लोकसाहित्यको अवलोकन*, काठमाडौं एकटा प्रकाशन ।
९. जोशी, सत्यमोहन, (२०४१) *हाम्रो लोकसंस्कृति*, काठमाडौं : रन्तपुस्तक भण्डार ।
१०. त्रिपाठी, वासुदेव, (२०३२) *सिंहावलोकन* (दो.सं.) काठमाडौं : साभा प्रकाशन ।
११. थापा धर्मराज, (२०३०) *गण्डकीका सुसेली*, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान ।
१२. थापा, धर्मराज र हंसपुरे सुवेदी, (२०४१) *नेपाली लोकसाहित्यको विवेचना*, काठमाडौं पा.वि.के. त्रि.वि. ।
१४. दिवस, तुसली (सम्पा), (२०३२) *नेपाली लोकसंस्कृति संगोष्ठी, काठमाडौं* : नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान ।
१५. नेपाल, पूर्णप्रकाश यात्री (२०४१) *भेरी लोकसाहित्य*, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
१६. नेपाल सरकार, सञ्चार मन्त्रालय, (२०३१) *मेचीदेखि महाकाली* (भाग १) काठमाडौं ।
१७. पन्त, कालभक्त, (२०२८) *हाम्रोसांस्कृतिक इतिास*, स्याङ्जा : लेखक स्वयम् ।
१८. पराजुली, कृष्णप्रसाद, (२०५७) *नेपाली लोकगीतको आलोक*, काठमाडौं : वीणा प्रकाशन ।
१९. बन्धु, चण्डामणि, (२०५८) *नेपाल लोसाहित्य*, काठमाडौं : एकटा बुक्स ।
२०. लोहनी लक्ष्मण, (२०२२) *रोदीघर* (दो.सं.), काठमाडौं रत्नपुस्तक भण्डार ।
२१. शोध, शोधकर्ता र निर्देशक - डा. चुडामणि बन्धु, रत्न पुस्तक भण्डार ।
२२. शाध विधि - मोहन राज शर्मा र खगेन्द्र लुइटेल्, साभा प्रकाशन ।

(ख) कोश

१. पोखरेल, बालकृष्ण र अन्य (सम्पा.), (२०४०) *नेपाली बृहत् शब्दकोश* काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान ।
२. वर्मा, धीरेन्द्र (सम्पा.) (२०२०) *हिन्दी साहित्यकोश* (भाग १) (दो.सं.) वारणसी : ज्ञानमण्डल लिमिटेड ।
३. नेपाल, शर्मा, वसन्तकुमार (२०५८) *नेपाली शब्दसागर* (दो.सं.) काठमाडौं : भाभा पुस्तक भण्डार ।

(ग) पत्र-पत्रिका

१. घिमिरे, कृष्णप्रसाद, (२०५४) “लोकगीतको परिभाषा र वर्गीकरण”, *कुञ्जिनी*, (साहित्य समालोचना विशेषाङ्क), वर्ष ५, अङ्क ३ ।
२. जोशी, सत्यमोहन, (२०१३) “लोकगीतको भ्रूलक”, *प्रगति*, (वर्ष ३, अङ्क २, पूर्णाङ्क १४, १)